DEMOKRATI Utredningen

Skrift nr 8

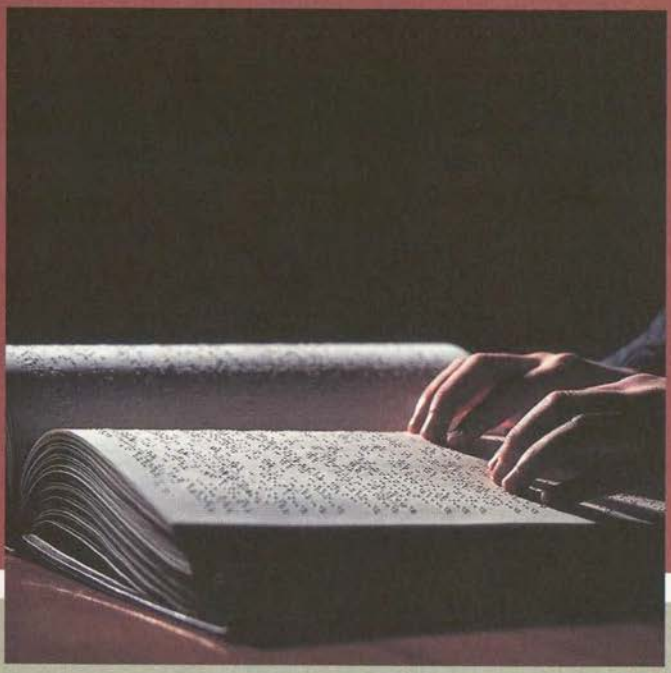

Läsarna och demokratin

STATENS OFFENTLIGA UTREDNINGAR

SOU 1998:134

Ref K
Occ 5(

5

Läsarna och demokratin

– ett brev till det läsande Sverige

Demokratiutredningens skrift nr 8

STATENS OFFENTLIGA UTREDNINGAR

SOU 1998:134

SOU och Ds kan köpas från Fritzes kundtjänst.

Beställningsadress: Fritzes kundtjänst
106 47 Stockholm
Orderfax: 08-690 91 91
Ordertel: 08-690 91 90
E-post: fritzes.order@liber.se
Internet: www.fritzes.se

Omslag, foto: Frank Chmura, Tiofoto
Grafisk formgivning: Susan Nilsson, Jupiter
Elanders Gotab, Stockholm 1998

ISBN 91-38-21042-8
ISSN 0375-250X

Förord

Den Fjärde Världen består av stora delar av jordklotet, t.ex. stora delar av Afrika söder om Sahara, utarmade landsbygdsområden i Latinamerika och Asien. Men den är också närvarande i praktiskt taget varje land, och varje stad, i den sociala utslagningens nya geografi. Den formas i amerikanska innerstadsghetton, spanska enklaver av ungdomsarbetslösa, franska förortsmagasin med nordafrikaner, japanska Yoseba-kvarter, asiatiska megastäders kåkstäder. Och den befolkas av miljoner hemlösa, prostituerade, kriminaliserade, brutaliserade, stigmatiserade och sjuka personer som inte kan läsa. De utgör majoriteten i några områden, minoriteten i andra, och en liten minoritet i några få priviligierade miljöer. Men överallt växer de i antal, och blir allt mer synliga, ju mer informationskapitalismens och välfärdsstatens politiska sammanbrott intensifierar den sociala utslagningen.[1]

I ett av sekelslutets mest betydande samhällsvetenskapliga verk analyserar spanjoren Manuel Castells bl.a. den globala informationsålderns sociala bakgårdar. Ett av hans tema är läskunnigheten. Han hävdar att en människas oförmåga att bruka texter är ett avgörande hinder för att komma in på arbetsmarknaden. Analfabetismen hänger nära samman med låginkomstjobb och fattigdom. Hälften av de amerikanska medborgare som har den sämsta läsförmågan lever i fattigdom. Majoriteten av de intagna på fängelserna i USA är

[1] Castells, Manuel (1998) The Information Age. Enconomy, Society and Culture. Volume III: *End of Millenium*. Oxford: Blackwell, s. 164 f.

funktionella analfabeter. Oförmågan att läsa uppstår ur – eller leder till – fattigdom.

I den här debattboken vill Demokratiutredningen uppmärksamma läsandets betydelse för såväl den svenska demokratins historiska genombrott som dess framtida fördjupning. I brevform vill författaren diskutera läsandets funktion och bildningens betydelse i en demokrati. Det är en argumentation för läsning, skrivande och reflekterat ståndpunktstagande. Därför innehåller den också en kritik mot vad författaren ser som hot mot demokratin, nämligen brådskandets nervositet, förytligandet, snuttifieringen och anti-intellektualismen. En ökad tillgång till information – internet men också alla politiska texter, utredningar och promemorior – kan paradoxalt hota kunskapsutvecklingen. Goda läsvanor gör medborgaren bättre på att omvandla informationen till kunskap. Utan läsande urartar demokratin.

Det är författaren som ensam ansvarar för innehållet. Demokratiutredningens ledamöter har inte tagit ställning till det.

Erik Amnå
Huvudsekreterare

Läsarna och demokratin

– ett brev till det läsande Sverige

Mälarhöjden den 21 september 1998

Högt värderade läsare!

I dag kan Sverige fira 150-årsminnet av en viktig händelse som utspelades i Frillesås socken och Fjäre härad i norra Halland. När mörkret började falla på kvällen den 21 september 1848 vandrade en liten grupp människor ner till stranden vid Vallersvik. Fem män och en kvinna vadade ut i det kalla havsvattnet. En av dem var den danske baptistpastorn A P Förster och han lät döpa de övriga i Jesu namn. De första baptistdopen i Sverige hade därmed ägt rum. Efteråt samlades gruppen i en stuga vid Borekulla någon kilometer därifrån. Där bildades Sveriges första baptistförsamling. Den sena aftonen avslutades med att man firade nattvard. Detta var födelseögonblicket för Folkrörelsesverige.

De klassiska svenska folkrörelserna – väckelserörelsen, nykterhetsrörelsen och arbetarrörelsen – gjorde avgörande insatser för Sveriges demokratisering. Inte minst viktigt var att de utvecklade och spred ett nytt förhållningssätt till det skrivna ordet.

Detta brev skall handla om skriftspråkets och läsningens betydelse för demokratin. Först tänkte jag sätta in frågan i ett historiskt perspektiv. Därefter kommer några fakta och reflexioner om läsandets ställning i dagens Sverige.

Låt oss först återvända till de svenska folkrörelsernas genombrottstid!

Folkrörelserna byggde demokratin

Svenska Baptistsamfundet kan räkna sig som Sveriges äldsta folkrörelse. Men det fanns fristående organisationer i Sverige även före 1848. De viktigaste impulserna till dessa föreningar kom från USA. Där uppstod i början av 1800-talet ett stort antal frivilliga och från statsmakten fristående medborgarsammanslutningar som syftade till att lösa ekonomiska, sociala eller andra problem. Kunskapen om dessa föreningar fick effektiv spridning i Europa genom Alexis de Tocquevilles bok *Om folkväldet i Amerika* som utgavs i slutet av 1830-talet och som snabbt översattes till svenska. Erik Gustaf Geijer konstaterade 1844:

> Associationsprincipen är tidens räddningsmedel. – – – Sprängningen av de i exklusiva rättigheter förhärdade korporationerna frigör just den naturliga associationsandan. – – – I industriellt och finansiellt, i litterärt och vetenskapligt, i moraliskt och religiöst hänseende visar sig denna nya associationsanda. Alla dessa bolag, sällskap, föreningar för egna och för allmänna ändamål, höra tidens tecken till.

Även Fredrika Bremer och Carl Jonas Love Almqvist skrev om organisationsväsendet i andra länder och förespråkade föreningsbildning i Sverige. Deras uppmaningar skulle hörsammas. Under början och mitten av 1800-talet skapades många fria organisationer vid sidan av statsmakten parallellt med att självständiga aktiebolag avlöste skråväsendet. Också Sveriges första aktiebolagslagstiftning tillkom 1848.

Den första organisationsvågen dominerades av högre samhällsskikt och dess främsta betydelse var att visa på möjligheterna till organisering utanför de traditionella hierarkierna. Det gällde t.ex. för Svenska Nykterhetssällskapet som bildades 1837 och som i mitten på 1840-talet hade över 100 000 medlemmar. Organisationen leddes av präster och andra ståndspersoner och någon lokal, folklig verksamhet av den typ vi i dag förknippar med folkrörelsearbete förekom inte.

Den organisationsvåg som inleddes med baptistdopen 1848 innebar något nytt. Nu var det inte ståndspersoner som stod i ledningen. Ordföranden i den första baptistförsamlingen, Fredrik Olaus Nilsson, är ett belysande exempel: Han kom från ett fattigt, söndersupet fiskarhem på Hallandskusten, gick tidigt till sjöss och kom som 18-åring i kontakt med metodismen i USA.

I de nya folkrörelserna växte det fram en omfattande lokal verksamhet. En tradition av demokratiska mötesformer utvecklades. Väckelserörelsens expansion började på allvar då Svenska Missionsförbundet bildades 1878. Nykterhetsrörelsen började växa året efter då den första svenska logen av IOGT grundades i Göteborg.

Frikyrko- och nykterhetsrörelserna spelade en stor roll för utvecklingen inom den tidiga arbetarrörelsen. Därifrån hämtade arbetarrörelsen organisations- och mötesformerna. Inflytandet från frikyrko- och nykterhetsrörelserna bidrog till att den reformistiska linjen segrade över den revolutionära. Nykterhetsrörelsens valintendenturer blev mönsterbildande då moderna partiapparater började byggas upp på 1910-talet.

Men folkrörelsernas bidrag till demokratiseringen bestod inte endast i att de utvecklade demokratin som organisationsform. De var också den medborgarskola som utgjorde basen för många av de politiskt aktiva som skulle driva igenom den politiska demokratin och bemanna dess institutioner. Efter det första andrakammarvalet med allmän och lika rösträtt för män 1911 var nästan två tredjedelar av kammarens ledamöter absolutister och en fjärdedel var frikyrkligt organiserade.

Men folkrörelsernas insatser för demokratin låg alltså även på ett annat plan, nämligen att rörelsefolket utvecklade ett särskilt förhållande till det skrivna ordet.

De kallades läsare

Väckelserörelsens folk kallades ofta nedsättande för "läsare". Ordet hade uppstått i mitten på 1700-talet och det betyder, enligt *Nationalencyklopedins ordbok*, "anhängare av självständig kristen väckelserörelse med stark inriktning på egna, noggranna bibelstudier". Ordet syftade alltså på den pietistiska rörelsen som lade stor vikt vid den personliga gudsupplevelsen och som representerade ett nytt, självständigt förhållningssätt till de religiösa texterna.

Läsarna samlades i enskilda böne- och predikosammankomster, s.k. konventiklar, som leddes av lekmän. På 1820-talet började bibelsällskap och kolportörer runt om i landet att sprida traktater, dvs. religiösa uppbyggelse- och agitationsskrifter i väldiga upplagor. Läseriet fick sin största utbredning i Norrland där avståndet till kyrkan för många var alltför stort för att möjliggöra regelbundna gudstjänstbesök.

Egentligen hade denna typ av religiösa sammankomster förbjudits i konventikelplakatet från 1726 som gav statskyrkoprästerna monopol på att förkunna evangeliet och utdela sakramenten. Då delar av pietismen radikaliserades i början av 1800-talet, samtidigt som nya väckelserörelser nådde Sverige från framför allt Storbritannien och USA, skärptes motsättningarna i religionsfrågan. Konflikten växte till en kamp mellan det gamla överhetssamhället, där statskyrkans prästerskap utgjorde ett viktigt inslag, och de nya kraven på frihet, jämlikhet och broderskap.

Väckelserörelsen bidrog till demokratins utveckling i Sverige genom att kräva religionsfrihet och genom att framhålla betydelsen av den enskilda människans relation till de skriftliga urkunderna och därmed rätten för var och en att söka sin egen väg till sanning och bildning.

Baptistdopen i Vallersvik var, trots det stillsamma yttre skeendet, ett uppror mot samhällsordningen. F O Nilsson dömdes av Göta Hovrätt den 26 april 1850 till landsförvisning. Han emigrerade via Danmark till USA. Flera andra baptister dömdes till fängelse eller emigrerade. Trots detta växte rörelsen. 1857 höll Baptistsamfundet sin första rikskonferens och medlemstalet var då ca 1 400.

Nilsson hävdade i sitt försvar inför hovrätten att han "trott det vara, icke allenast min höga förmån, utan ock min ovillkorliga plikt, att söka sanningen ur dess egenteliga källa – den Heliga Skrift, som ju även av den Lutherska Kyrkan erkännes vara grundregelen för allt vad som i Religionen bör läras, tros och hållas. Följaktligen har studerandet av den Heliga Skrift blivit mig allt mer och mer maktpåliggande. Endast från den Heliga Skrift har jag inhämtat de lärobegrepp som jag håller".

Under 1850-talet fördes en hård strid om religionsfriheten och statskyrkomonopolet. Den liberala pressen tog baptisterna i försvar. Religionsförföljelserna uppmärksammades även internationellt och den brittiske premiärministern Lord Palmerston försökte förmå Sverige att tolerera baptismen. Kampen gav resultat. Konventikelplakatet avskaffades 1858 och två år senare kom dissenterlagen som gjorde det möjligt att utträda ur Svenska kyrkan om man samtidigt inträdde i ett annat evangeliskt samfund. Samma år benådades F O Nilsson och han återvände för en tid till Sverige.

Sättet att läsa

För precis 100 år sedan beslöt Sveriges riksdag att anslå medel till en statistisk handbok över Sveriges kultur- och näringsförhållanden. Statistikern Gustav Sundbärg fick ansvaret och 1901 utkom den 1000-sidiga boken *Sveriges land och folk*. Den innehåller en bred exposé om allt som är värt att veta om Sverige vid förra sekelskiftet. Om läskunnigheten står bl.a.:

> Hvad *folkupplysningen* angår, torde vara allmänneligen kändt, att samtliga de skandinaviska folken härutinnan intaga en mycket fördelaktig ståndpunkt. För Sverige egendomligt är, att konsten att läsa innantill i bok hos oss varit allmänt utbredd *redan under flera generationer*. Häraf har hos Sveriges folk åstadkommits en andlig mognad, som erbjuder en ovanligt solid grundval för fortsatt utbildning.

En del av äran för den höga läskunnigheten tillskrivs just läsarna:

> Under 1700-talet befordrades folkbildningsarbetet ganska mycket genom den pietistiska rörelsen, som, genom den utomordentliga vikt den tillade bibelns läsning, helt naturligt måste intressera sig för läsekonstens utbredning.

Men den utbredda läsningen har äldre anor i Sverige än så. Redan på 1600-talet var läskunnigheten spridd bland allmogen. Läsundervisningen var kommenderad uppifrån och dominerades av katekesinlärning och inpräntande av dess levnadsregler. Kunskaperna kontrollerades genom husförhör, vilket innebar att texten ofta pluggades in och redovisades utantill.

Det gamla patriarkala samhället var vertikalt organiserat. Kyrkan och skolan ingick i den lokala överhet som höll ett vakande öga över folket. Folkskolan ingick i detta ideologiska projekt. Utantilläsning var ett viktigt inslag och eleverna fick lära sig att på kommando rabbla katekesen.

Idéhistorikern Ronny Ambjörnsson hävdar att läsarna i väckelserörelsen stod för ett helt annorlunda förhållningssätt till texten. De läste inte för att lära sig ett antal regler utantill. Deras läsning hade mer av begrundan över sig. Det gällde att ta till sig det lästa och att samtala om budskapet med likasinnade. Detta sätt att läsa fördes vidare till de andra folkrörelserna, utan att de för den skull tog över det religiösa budskapet.

Den äldre "katekesläsningen" var ett led i överhetens disciplinering av undersåtarna. Även "folkrörelseläsningen" innebar en form av disciplinering, men det var frågan om en inre disciplinering där den enskilde lärde sig att kontrollera tanken och känslorna, en slags distansering som möjliggjorde överblick och reflexion.

Läsningen representerade samma skötsamhetsideal som kraven på nykterhet, renlighet och ansvarstagande för sig själv och omgivningen. Ambjörnsson konstaterar att de klassiska folkrörelserna tillsammans formade en kultur där nykterhet, bildning och något man kan kalla inriktning på idéer och idédebatt utgjorde hörnstenar:

> Samtidigt formulerar dessa också, genom sitt agerande, utopin, som om de tog ansvar även för framtiden. Det är en utopi som just handlar om resonemang och förnuft: världen kan bli oändligt bättre om vi bara slår oss ner och tillsammans resonerar igenom det hela, lugnt och sansat, och sedan vidtar de åtgärder som vi kommit fram till. Låt oss kalla detta en svensk utopi, lite präktig, lite tråkig, men, ändå, en utopi med mänskligt ansikte.

Genom att betona vikten av eftertänksam läsning stod folkrörelserna för en avgörande medborgarskolning. Det skrivna språket är mer abstrakt och artikulerat än det talade och det var nödvändigt att behärska detta för att kunna erövra den offentliga scenen. Människor från mindre bemedlade grupper skulle lära sig behärska det offentliga språket och därmed kunna göra anspråk på att ta ledningen och makten i samhället.

Den ideologiska litteraturen upptog endast en mindre del av bokbeståndet och utlåningen i folkrörelsernas föreningsbibliotek. Skönlitteraturen fick med tiden en växande betydelse. Ambjörnsson konstaterar att det "under 1900-talets första decennier inom nykterhets- och arbetarrörelsen växer fram ett krav på läsning, där det lästa så att säga är underordnat läsningen som verksamhet. Det tycks viktigare *att* medlemmarna i loge och förening läser än *vad* de läser".

Den ideologiska litteraturen, tidningar, tidskrifter, de populärvetenskapliga skrifterna och skönlitteraturen skapade en motoffentlighet, ett nytt rum för samtal mellan likställda människor. Det handlade inte om ett tilltal från en överhet till en menighet utan om ett samtal där lekmän talade med andra lekmän. Överheten hade inte längre monopol på det offentliga rummet.

Folkrörelserna bidrog samtidigt till att det offentliga samtalet blev mer pluralistiskt. Skilda riktningar framförde olika tankar, varför den enskilde ställdes inför kravet att själv ta ställning mellan stridande uppfattningar. Detta främjade framväxten av den kritiska läsning och det kritiska tänkande som konstituerar den självständiga medborgaren i en demokrati.

Folkrörelserna utgjorde en mäktig kraft i upplysningens tjänst. Vid första världskrigets slut var de tre klassiska svenska folkrörel-

serna ungefär lika stora med vardera drygt 250 000 vuxna medlemmar. Var fjärde vuxen svensk var samtidigt medlem i någon av dessa rörelser. Den höga medlemsomsättningen och de omfattande aktiviteterna som nådde många utanför medlemsleden gjorde att huvuddelen av befolkningen kom i kontakt med dessa folkrörelser.

Alla uppskattade inte att breda folkgrupper på detta sätt erövrade en plats i det offentliga rummet. Arbetarrörelsen mötte det hårdaste motståndet medan väckelserörelsen snabbast blev accepterad av de flesta. Men i vissa kretsar, framförallt kring Svenska kyrkan, fanns länge kvar en misstro mot läseriet. Vi kan finna detta i teologiprofessorn vid Lunds universitet Hjalmar Fredrik Holmquists text om ordet "läsare" i *Nordisk Familjebok* 1912:

> Läsare är ett specifikt svenskt ord, som närmast afser endast ett yttre kännetecken, nämligen ett flitigt läsande af bibeln och andra uppbyggelseskrifter, och tillägges enligt språkbruket sådana, som, utan att tillhöra något från ögonen statskyrkan bestämdt afsöndradt kyrkosamfund, med en i fallande trägenhet egna sig åt bibelläsning eller bevista religiösa sammankomster samt med ängslig noggrannhet iakttaga vissa utvärtes, för det kristliga lifvet i själfva verket likgiltiga ting.

Folkrörelsefolket ägnade sig naturligtvis inte enbart åt att läsa och skriva. Även den muntliga kommunikationen var viktig i form av upplysande föredrag, resonerande samtal i studiecirklar, svavelosande helvetespredikningar och våldsamma agitationstal mot brännvinet eller kapitalismen. Men eftersom sättet man läste på hade en grundläggande påverkan på tänkandet, så påverkade det också indirekt det sätt som man talade och lyssnade på. För att förstå skriftens och läsningens mentala och samhälleliga betydelse kan det vara på sin plats att göra en djupdykning i historien.

I begynnelsen var ordet

I begynnelsen var ordet. Och ordet var talat. Tore Janson, språkprofessor i Göteborg, hävdar att talade språk av den typ vi har i dag, har förekommit i minst 40 000 år, kanske betydligt längre än

så. Skriftspråket är betydligt yngre. Det första skriftsystemet uppstod för 5 200 år sedan i det sumeriska riket.

Det hände sig vid den tiden att vattenflödet i Eufrat och Tigris minskade, vilket skapade allvarliga försörjningsproblem för befolkningen. I vissa flodförgreningar upphörde vattentillströmningen nästan helt. För att kunna överleva sökte sig människor då till områden med bättre tillgång till färskvatten. Det ökade befolkningstrycket i dessa områden skapade problem. Även här hade tillgången på vatten minskat och tillgången på jord var oförändrad.

Nöden är som bekant uppfinningarnas moder. Vad som nu skapades av de samhällsbärande sumeriska prästerna var världens första högkultur, den sumeriska tempelkapitalismen. En hierarkisk samhällsorganisation uppstod som kunde organisera bevattningssystem och åstadkomma arbetsfördelning mellan människorna. Därigenom kunde avkastningen i jordbruket höjas, vilket löste de akuta försörjningsproblemen.

För att kunna administrera denna arbetsorganisation behövde prästerna ett bokföringssystem och för att klara bokföringen var de tvungna att utveckla ett skriftsystem. Detta system, den sumeriska kilskriften, är världens äldsta skriftspråk.

Bildskrift och ljudskrift

Den sumeriska kilskriften är, liksom egyptiernas hieroglyfer och kinesernas ideografer, en bildskrift där tecknet avbildar något föremål i verkligheten. Varje tecken representerar ett eller flera begrepp och i vissa fall även ett språkljud.

Dessa bildskriftssytem består alltså av många och mångtydiga tecken. Det tog lång tid att lära sig behärska skrivkonsten varför endast en välutbildad elit var skrivkunnig. Denna elit bestod av ämbetsmän knutna till staten. Texterna handlade huvudsakligen om statsangelägenheter som skatter, byggprojekt, regentlängder och religion.

Alla talspråk förändras med tidens gång medan bildskriften är relativt oföränderlig. Det innebär att avståndet mellan talat och skrivet språk ökar med tiden, varför det blir än svårare att lära sig

skrivkonsten. Man måste ju först lära sig ett språk som inte längre talas.

Egypten och Kina är två av världens mest långlivade och centraliserade högkulturer där skriftsystemet bevarades i årtusenden. En stark stat behöver ett starkt språk och den starka staten stödjer samtidigt språket. Deras skriftspråk bidrog till att bevara normer, föreställningar och samhällsordning. De gamla tecknen bevarade gamla begrepp som, med hjälp av en konservativ skrivkunnig elit, vidmakthöll gamla strukturer.

Det kan t.o.m. ha varit så att de skrivkunniga ämbetsmännen medvetet strävade efter att komplicera skriftspråket för att därigenom värna de privilegier som skrivarna hade. Detta förhållningssätt förekommer bland byråkrater ännu i vår tid, även om de språkliga teknikerna kan skilja sig. Sålunda tycks t.ex. varje skolreform i Sverige medföra en helt ny begreppsapparat inom skolområdet på det att alla "utomstående" skall avslöja sin djupa okunnighet så fort de yttrar sig om skolan.

Men det finns också ett helt annat sätt att utforma skriftsystem. Det började utvecklas knappt två årtusenden senare än den sumeriska kilskriften, i korsvägen mellan Medelhavet och karavanvägarna från Eufrat, Tigris och Nilen.

Detta sätt att skriva är den fonetiska skriften, där varje tecken symboliserar ett ljud i talspråket. Det äldsta fonetiska skriftspråket skapades omkring år 1500 f. Kr. av kanaanéerna, en folkgrupp som bodde i nuvarande Syrien, Libanon och Israel och som var föregångare till israeliter och fenicier.

Fenicierna utvecklade för 3 000 år sedan den första utpräglade handelskulturen i världen och de grundlade ett omfattande nät av städer och handelsstationer runt Medelhavet. Feniciernas samhällsorganisation skilde sig på avgörande sätt från högkulturerna längs Eufrat, Tigris och Nilen. De flodbaserade kulturerna var starkt centraliserade, bl.a. för att kunna reglera bevattningssystem och jordbruk. Fenicierna skapade en decentraliserad sjöfartskultur där de avgörande affärsbesluten måste fattas av många olika handelsmän spridda över ett stort geografiskt område.

För att kunna organisera denna handel behövde fenicierna ett smidigt skriftspråk som var lätt att lära och som kunde användas

av alla som idkade handel. Den fonetiska skriften uppfyllde detta krav. Tecknen var få och entydiga och om man kunde tala språket var det också lätt att lära sig skriva. Men det skulle till ytterligare en innovation innan den fonetiska skriften var fulländad. Feniciskan saknade, liksom hebreiskan, ett annat dotterspråk till kanaaneiskan, tecken för vokalljuden. Det innebar svårigheter att förstå det skrivna språket framförallt för dem som inte fullständigt behärskade talspråket.

Det var grekerna som skulle fullända det feniciska skriftsystemet genom att skapa symboler också för vokalerna. Den grekiska kulturen är den västerländska filosofins, vetenskapens och litteraturens vagga. Det är här de första demokratiska idéerna uppstår. Detta är inga tillfälliga samband. För den västerländska civilisationen är det fonetiska alfabetet a och o.

Rena rama grekiskan

Sumerer, egyptier och fenicier skapade skriftspråk för att lösa samhällsorganisatoriska problem. För grekerna var ordningsföljden den omvända; grekerna skapade ett språk som gav upphov till en civilisation.

Det grekiska språket användes till många andra ändamål än att organisera bevattningssystem och byggprojekt, nedteckna regentlängder, driva in skatter och ingå affärsöverenskommelser. Grekerna hade utvecklat ett komplett alfabet omkring år 800 f. Kr. Kort därefter nedtecknades de första litterära verken med detta alfabet, nämligen Homeros *Iliaden* och *Odysséen*.

Med hjälp av skriftspråket kunde grekerna sedan utveckla en rik litterär, filosofisk och vetenskaplig tradition. Ett skäl till detta är att grekerna förfogade över ett skriftsystem som var relativt lätt att lära sig använda. Fler kunde läsa och skriva, därmed kunde fler idéer utvecklas och spridas. Den fonetiska skriften är också lättare att anpassa till lokala dialekter och till förändringar i talspråket över tiden. Den fonetiska skriften saknar de starka elitistiska, centralistiska och konservativa tendenser som bildskriften har.

Den fonetiska skriften har alltså utpräglat demokratiska egenskaper. Det är ingen tillfällighet att det i Sverige fördes en språkstrid med demokratiska förtecken samtidigt som kampen om rösträtten stod som hetast. Jag tänker på den stavningsreform som ecklesiastikministern och den förste folkskolläraren vid konungens rådsbord, Fridtjuv Berg, genomdrev 1906. Denne liberale demokrat ville modernisera stavningen för att göra det lättare för fler att läsa och skriva. Och naturligtvis motsatte sig tidens konservativa denna "samhällsomstörtande" reform.

Den fonetiska skriftens intellektuella betydelse har inte bara en kvantitativ aspekt – alltså att fler kan lära sig läsa och skriva – utan också en kvalitativ sida. Det är lättare att skapa nya ord och begrepp med fonetisk skrift än med bildskrift. Därmed blir det lättare att utveckla nya tankar och idéer. Inte minst gäller detta utvecklandet av abstrakta begrepp och teorier. Tänkandet kan lättare systematiseras, föremål och fenomen kan lättare kategoriseras, hypotetiska resonemang kan lättare föras.

Bildskriftens tecken hade, utöver sina konkreta innebörder, också mångtydiga symboliska och magiska aspekter som gav upphov till en mängd associationer. De fonetiska tecknen var helt neutrala, vilket gjorde att skribenterna lättare kunde renodla tankegångarna och precisera sina resonemang.

I bildskriftskulturerna var skriftens syfte att dokumentera, kontrollera och befästa, t.ex. genom räkenskaper, regentlängder och religiösa föreskrifter. Skriften var en förutsättning för organisation och maktutövning i ett hierarkiskt samhälle präglat av tvångsmässiga förpliktelser. Den fonetiska skriften kom att innebära en intellektuell revolution. Den blev ett verktyg för reflexion och kritiskt tänkande.

Litteraturvetaren Anita Ankarcrona skriver:

> Det fonetiska alfabetets ljudbild av det talade språket lade grunden till den skriv- och läskultur, den bokens civilisation som är Europa. – – – Det skrivna ordet är – eller har åtminstone varit – vår civilisations kärna och centrum. Det är vårt dokumenterade medvetande och vårt minne. Att ha kontrollen över detta centrum har också givit makt över samtiden och inflytande över framtiden. Ur den

kärnan har bilden av oss själva, våra värderingar och våra visioner vuxit fram.

Littera scripta manet

Torgny T Segerstedt skriver:

> Språket rutar in, strukturerar, verkligheten. Språket förmedlar det förflutnas erfarenhet, det bestämmer vårt handlande i nuet och det riktar blicken mot framtiden. – – – *Språket är i många avseenden det kulturella arbetets genetiska kod.* – – – Ett ordfattigt och onyanserat språk leder till en utarmad verklighet och en ostrukturerad personlighet.

Den latinska sentensen *verba volant, littera scripta manet* (det talade förflyger, det skrivna består) beskriver en viktig skillnad mellan det talade och det skrivna ordet. Genom skriften kan vi bevara tankar och föra dem över stora avstånd i tid och rum. Vi kan gå tillbaka till äldre tiders dokument för att bättre förstå hur människor tänkte och levde förr.

Walter J. Ong har ingående analyserat skillnaden mellan det talade och det skrivna ordet. Han konstaterar att talspråket hellre hänvisar till konkreta exempel medan skriftspråket mera resonerar utifrån generella principer. Texten utvecklar analytiska kategorier som talspråket sällan använder. Talspråket består av tillägg, utvikningar, upprepningar medan texten är mer tuktad.

Det talade språket upplever vi med alla sinnen. Allt är knutet till den talande personen och situationen. Vi lägger märke till talarens tonfall, mimik, gestik, klädsel etc. Den som inte tror att de icke-verbala uttrycksmedlen ofta har en avgörande betydelse, kan försöka läsa en ordagrann utskrift av en talspråkssituation, t.ex. en TV-intervju eller en riksdagsdebatt. En sådan utskrift är ofta full av avhuggna meningar och svårbegripliga luckor och hopp i resonemangen.

Skriften är ett renodlat medium. Det gäller att överföra hela budskapet till texten varför skriften förutsätter en hög grad av språklig medvetenhet och precision. Skriften måste bära sig själv.

Den bör kunna tolkas och förstås av läsare som befinner sig i olika miljöer, på stora avstånd i tid och rum. Därför måste skribenten skapa en viss distans mellan sig själv och texten.

Skriftspråket skapar ett avstånd mellan människan och hennes kunskap. Det gör henne till betraktare av sina egna och andras tankar och ger möjlighet till reflexion och bearbetning av tankestoffet. Goethe konstaterade att "den som vill skriva klart, måste först tänka klart".

I talspråkskulturer måste man bygga upp speciella tekniker för inlärning och memorering som gör muntlig upprepning möjlig. Tanken måste röra sig långsammare framåt med ständiga omtagningar och variationer. Med skriften kan den intellektuella kapaciteten befrias från detta krav. Det blir möjligt att skapa längre och mer komplexa berättelser och behandla mer avancerade problem.

Den amerikanske pedagogen Neil Postman ser läsinlärningen som en mycket lång process där den som lär sig läsa också lär sig att behärska ett visst sätt att tänka. Läsinlärning innebär en intellektuell disciplinering. Läsningen stimulerar logisk strukturering eftersom den tvingar oss att stegvis tolka bokstäver, ord, meningar och stycken. Vi måste själva skapa mening i de symboler som fastnar på näthinnan.

Men läsning handlar också om fantasi och känslor. Som läsare måste vi bygga oss egna bilder av det vi läser. Den tränade läsaren kan leva sig in i en annan tid, miljö eller person. Detta skapar förutsättningar för att utveckla empati och förståelse, att se problem ur fler perspektiv än sitt eget.

Läsandet är en arena där författaren och läsaren tillsammans utför en kreativ akt. Den goda författaren är medveten om detta och inbjuder läsaren till samarbete. Olof Lagercrantz skriver:

> Vad sker när vi läser? Ögat följer svarta bokstavstecken på det vita papperet från vänster till höger, åter och åter. Och varelser, natur eller tankar, som en annan tänkt, nyss eller för tusen år sen, stiger fram i vår inbillning. Det är ett underverk större än att ett sädeskorn ur faraonernas gravar förmåtts att gro. Och det sker var stund.

Från demokratisk synpunkt finns en viktig skillnad mellan textmedier och talmedier, nämligen att läsarens makt över texten är betydligt större än lyssnarens över talet. Den som läser har oftast större möjlighet att välja var, när och hur han skall tillgodogöra sig budskapet. Han kan välja läshastighet, han kan gå tillbaka i texten, hoppa framåt, noga jämföra två olika texter eller två avsnitt i samma text. Informationsteknikens utveckling har inte på något avgörande sätt minskat denna skillnad mellan textmedier och talmedier.

Detta har konsekvenser både för avsändare och mottagare. Avsändaren kan utforma ett mera nyanserat budskap, beskriva mer komplexa företeelser och överhuvudtaget föra ett djupare resonemang om han använder text. Det är också lättare för läsaren än för lyssnaren att tillgodogöra sig mera komplicerade budskap.

Men nu är det ju inte så, ens i den bästa av demokratier, att alla avsändare av politiska budskap har ambitionen att föra något djupare resonemang. Alla politiska kulturer har sina demagoger och charlataner som försöker övertyga medborgarna om sin förträfflighet. De har en betydligt enklare uppgift i en muntlig miljö där orden snabbt förflyktigas. Genom fagert tal och en allmänt behaglig uppenbarelse kan de ge ett respektabelt intryck. Den kritiske medborgaren kan betydligt lättare bedöma och avslöja sådana avsändare om han har budskapet fäst på pränt.

Språket och politiken

Kampen om det skrivna ordet är en viktig del av den politiska historien. Skriften har fungerat som kunskapskälla och väckarklocka. Skribenter har lyft fram missförhållanden, gett spridning åt nya idéer och fört vidare det kulturella arvet. Läsningen har gett förståelse och inlevelse, stimulerat fantasi och empati. Diktatorer av alla kulörer har använt förbud och propaganda för att likrikta tänkandet.

Men kopplingen mellan politik och språk ligger betydligt djupare än så. Språket och makten över språket har i alla tider varit viktigt för uppbyggandet och vidmakthållandet av politiska struk-

turer. Det gäller oavsett om det politiska syftet har varit totalitärt eller demokratiskt, nationalistiskt eller internationalistiskt. Språket påverkar hur vi tänker, hur vi uppfattar tillvaron och det avgör med vilka vi kan kommunicera.

Under 1800-talet blev arbetet för det finska språkets ställning ett viktigt inslag i kampen för Finlands självständighet. Samtidigt utvecklades i Norge två skriftspråkssystem som ett led i den kulturella frigörelsen från danskan. I de tyska och italienska språkområdena bidrog språkgemenskapen till nationella enhetssträvanden. Under 1900-talet har iriskan på Irland och hebreiskan i Israel varit viktiga för att utveckla den nationella identiteten.

I Sverige inträffade denna språkligt-politiskt formativa epok på 1500-talet då Gustav Vasa insåg att han inte kunde skapa en stark nationalstat om han inte samtidigt skapade ett starkt nationalspråk. Svenskan kom under de följande århundradena att normeras och utvecklas så att det kunde fylla alla funktioner som är nödvändiga för ett komplett språk.

Historien om Sveriges demokratisering under de senaste seklen är i väsentliga delar historien om erövringen av språket och språkets instrument. Det var en kamp som fördes på flera plan: en politisk kamp för tryckfrihet. En ekonomisk kamp om de praktiska möjligheterna att läsa. En social kamp som riktade sig mot de fördomar mot läsandet som fanns i alla samhällsskikt. Och slutligen en mental kamp som handlade om hur enskilda människor erövrade insikt om läsningens betydelse.

Demokratins dimensioner

För att ett land skall vara en politisk demokrati måste två villkor vara uppfyllda. För det första politisk frihet, alltså åsikts-, yttrande-, organisations- och mötesfrihet. För det andra allmänna val med lika rösträtt.

Detta är demokratins två formella dimensioner. Ordet "formell" får inte, som många socialister plägade göra före november 1989, tolkas som en mindre betydelsefull teknikalitet. Dimensionerna är formella i bemärkelsen att de kan – och skall – regleras

i författningen och skyddas av rättsväsendet. "Politisk frihet utan rösträtt är halv demokrati; rösträtt utan politisk frihet har intet med demokrati att skaffa", som Herbert Tingsten konstaterade 1945.

Den politiska friheten skapar det demokratiska rummets takhöjd och de allmänna valen dess bredd. Men två dimensioner skapar bara en yta. För att ett demokratiskt samhällsskick skall kunna fungera väl fordras också något som ger det demokratiska rummet ett djup, en tredje dimension.

Demokratins tredje dimension handlar om medborgarnas delaktighet i de diskussioner som äger rum före och efter att besluten fattas. Denna dimension kan inte regleras i någon författning utan måste förankras hos oss själva som vuxna människor. Det fordras ett visst förhållningssätt både hos dem som för tillfället innehar, eller strävar efter att erövra, en förtroendepost och hos andra medborgare. Den liberale ideologen Ralf Dahrendorf har skrivit att det tar tre månader att skriva en ny konstitution, tre år att sjösätta en ny ekonomisk strategi men tre generationer att bygga en ny politisk kultur.

Människor måste känna att de kan göra sina röster hörda, att förtroendevalda och andra beslutsfattare lyssnar. Alla medborgare måste ha goda möjligheter att förstå hur olika meningsriktningar tycker och tänker. Detta synsätt är lika gammalt som demokratin. Vi finner uttryck för det i Perikles berömda griftetal år 431 f. Kr:

> Fastän bara några få kan skapa en ny politik är vi alla i stånd att bedöma den. Vi ser inte på diskussion som ett hinder för politisk handling, utan som en oersättlig förberedelse för kloka beslut.

Det är genom demokratins djup som man kan skapa den kultur av kompromiss, lyssnade och tillit som fordras för kunna göra sådana avvägningar mellan olika hänsyn och intressen som kan accepteras av så många medborgare som möjligt. Denna diskussion på djupet fordrar många arenor och många aktörer som självständigt tar ställning och kommunicerar sina idéer till andra. Det handlar bl.a.

om att granska makten, kommentera viktiga skeenden, diskutera målkonflikter och analysera intresseavvägningar.

Denna samhällsdiskussion kan ta sig många olika former t.ex. samtal mellan ett fåtal personer, möten med flera deltagare, via traditionella massmedier eller genom Internet. Kommunikationen kan vara skriftlig eller muntlig. Den muntliga, personliga dialogen där tankar direkt utbyts mellan några få personer är förvisso viktig. Men den tes jag driver i detta brev kan, för att travestera Tingsten, något hårddraget formuleras så här: Läsning utan muntlig kommunikation är halv demokrati; muntlig kommunikation utan läsning har intet med demokrati att skaffa.

Det är i den tredje dimensionen vi finner den svenska demokratins stora problem i dag.

ABC för förtroendevalda

I går fick ungefär 15 000 svenskar det finaste förtroendet man kan få, nämligen förtroendet att under fyra år ha det yttersta ansvaret för våra gemensamma medborgerliga angelägenheter. Samtidigt vet vi alla att just förtroende är en av de största bristvarorna i det svenska politiska systemet.

SOM-institutet vid Göteborgs universitet undersöker varje år medborgarnas förtroende för ett antal samhällsinstitutioner. Den senaste undersökningen avser förtroendet för 17 institutioner 1997. För tio institutioner var det fler medborgare som hade mycket eller ganska stort förtroende än som hade mycket eller ganska litet förtroende. Det handlade om offentliga verksamheter, medier och banker. För Svenska kyrkan var de bägge grupperna lika stora. För de återstående sex institutionerna var det fler som hade mycket eller ganska litet förtroende än som hade mycket eller ganska stort förtroende. Här finns, förutom storföretagen och facket, de institutioner som konstituerar den representativa demokratin. Så här ser botten på förtroendeligan ut för 1997, där siffran anger procentandel medborgare med stort förtroende minus andelen med litet förtroende:

Storföretagen	- 2
Riksdagen	- 16
Facket	- 23
Regeringen	- 25
Kommunstyrelserna	- 29
De politiska partierna	- 39

Demokratin kan inte fungera väl om de förtroendevalda saknar förtroende. En huvuduppgift i arbetet med att stärka demokratins ställning måste vara att stärka de institutioner och verksamheter som skapar djupet i det demokratiska rummet. Den svenska demokratin har främst byggt på fyra kanaler för diskussion och kunskapsbildning i samhällsfrågor:

- *Erfarenheten*. Denna väg har med nödvändighet blivit försvagad genom samhällets ökade komplexitet. Det går inte att genom egen erfarenhet skaffa sig samma överblick och förståelse i dagens samhälle som det gick i det gamla agrarsamhället.
- *Folkrörelserna*. Genom sjunkande medlemstal och minskad aktivitetsnivå i framförallt de idéburna organisationerna har denna kanal försvagats under senare decennier.
- *Massmedierna*. Denna kommunikationskanal har fått en kraftigt ökad betydelse. Samtidigt finns det tendenser inom medievärlden som gör att denna kommunikationsväg förytligas.
- *Litteraturen*. Vi kan som medborgare bygga upp en egen, teoretiskt grundad förståelse av samhället genom läsning av böcker och annan kvalificerad litteratur.

Jag skall i det följande ge några viktiga bakgrundsfakta, historiska notiser och egna reflexioner för att belysa en del områden som är viktiga i detta sammanhang. Min ambition är inte att täcka in allt eller presentera några färdiga förslag till politiska reformer. De läsare som får allergiska reaktioner eller annat obehag av att läsa texter som inte utmynnar i operativa förslag bör därför omedelbart hoppa till avsnittet *Önskedrömmen* nedan.

Allmäntillståndet

Svenskarnas förhållande till läsningen är i internationellt perspektiv tämligen gott. I en OECD-studie – International Adult Literacy Survey (IALS) – undersöktes läsförståelsen hos befolkningen i sju länder 1994. Sverige hade den högsta andelen människor på den mest avancerade nivån av läsförståelse. Samtidigt hade vi den minsta andelen av befolkningen på den lägsta nivån. Ett stort antal svenskar med låg formell utbildning visade god kompetens när det gällde att förstå och använda komplicerad information, vilket sannolikt är en följd av vår folkbildningstradition.

Men detta betyder inte att vi kan slå oss till ro. Många svenskar har alldeles otillräcklig läsförmåga. En fjärdedel av alla svenskar mellan 16 och 65 år läser sämre än vad som krävs för att få godkänt i svenska i årskurs nio. De kan inte återge vad de har läst i en vanlig tidningsartikel. De klarar inte av att tolka obekanta texter om dessa inte är enkelt uppbyggda och har ett entydigt och klart budskap.

The International Association for the Evaluation of Educational Achievement (IEA) har genomfört studier av skolelevers läsförmåga i ca 30 länder, däribland Sverige, dels 1970/71 dels 1990/91. Studierna visar att de flesta svenska nio- och fjortonåringar har mycket goda läsfärdigheter i ett internationellt perspektiv och de läser minst lika bra nu som för 20 år sedan.

I den senaste undersökningen kom båda åldersgrupperna svenska elever på andra, tredje eller fjärde plats då det gällde läsning av skönlitteratur, facklitteratur respektive informationsmaterial (kartor, tabeller och diagram). Enda undantaget var fjortonåringarna, som kom på nionde plats då det gällde facklitteratur.

Flickor läser något bättre än pojkar och bland de allra svagaste läsarna finns betydligt fler pojkar än flickor. De som läser ofta på fritiden når bättre läsresultat. Även ett måttligt TV-tittande tycks förbättra läsförmågan, kanske därför att man tränar läsning på textremsan. Däremot finns det ett samband mellan omfattande

TV-tittande och dålig läsförmåga. I hem där föräldrarna har hög utbildning och där det finns många böcker har barnen bättre läsförmåga. Hemmets ekonomiska resurser betyder dock inte så mycket för läsförmågan.

Trots de goda genomsnittsvärdena i Sverige låg den tiondel av eleverna som hade den sämsta läsförmågan betydligt sämre till än motsvarande grupper i andra industriländer. Ett annat oroande tecken var att ungefär fyra procent av eleverna i årskurs åtta läser sämre än genomsnittseleven i årskurs tre.

Läsforskaren Bo Sundblad hävdar att mellan 20 och 30 procent av eleverna som kommit in på gymnasiet inte kan läsa så bra att de klarar av att läsa t.ex. Metro, en relativt lättläst dagstidning, och med egna ord återge innehållet. Bland 16-åringarna når 20 procent inte den nivå som krävs för att få godkänt i svenska när de lämnar nian, nämligen att förstå och kunna dra slutsatser av innehållet i den lästa texten.

Skribenten Ana Martinez har formulerat en uppmaning som också kan riktas till våra förtroendevalda:

> I Sverige är slummen språklig. Har du inte märkt att det finns en hel underklassgeneration som har plundrats på vikingarnas och hjältarnas språk och får nöja sig med att tala ett språk torftigt som bark? Ett språk som bara uttrycker emotioner i termer av ´vad fan liksom va!´. Hur övertyga en ung, oerfaren människa att i längden blir man rikare av poesi än av bingolotto? Språket, en statussymbol för överklassen. Det får inte ske utan att vi reagerar. Kronjuvelerna i det Svenska Språket tillhör folket. Därför behövs du. Bli en ordets krigare!

Boken

Enligt den statliga bokutredningen läste 59 procent av svenskarna i åldern 9-79 år böcker varje vecka 1996. 40 procent läste varje dag. Vi konsumerade medier under 350 minuter per dag, varav bokläsningen tog 22 minuter.

Högutbildade läser mer än lågutbildade, kvinnor mer än män och unga mer än gamla. För befolkningen som helhet har andelen som aldrig läser böcker minskat sedan 1970-talet. De vana läsarnas andel var länge relativt konstant men har ökat kraftigt under 1990-talet. Poesiläsningen har ökat markant det senaste decenniet, liksom andelen som läser facklitteratur.

Den andel av befolkningen som dagligen läser böcker har utvecklats på följande sätt:

	1986	1996
25-44 år	32 %	33 %
45-64	27	35
65-79	21	32

Däremot har läsningen bland barn och ungdomar minskat, både om man mäter den andel som dagligen kommer i kontakt med böcker och den genomsnittliga lästiden.

Böcker kan man läsa både i arbetet och på fritiden. En LO-rapport skriven av Sven Nelander och Viveka Lindgren redovisar den andel som läser böcker på fritiden i stort sett varje vecka:

	1982/83	1996
LO		
– kvinnor	39 %	39 %
– män	27	21
TCO		
– kvinnor	59	54
– män	41	32
SACO		
– kvinnor	75	71
– män	66	53

De regelbundna läsarna bland män har, enligt denna undersökning, alltså minskat med en femtedel i alla samhällsklasser. TCO- och

SACO-kvinnorna har minskat läsningen något medan LO-kvinnorna har hållit ställningen.

Bilden av hur bokläsandet har utvecklats under 1980- och 90-talen är alltså inte helt entydig. Det har sannolikt minskat bland barn och ungdomar och ökat bland pensionärer. Bland människor i förvärvsaktiv ålder är utvecklingen mer osäker.

Bokförläggare Per I Gedin har kritiserat ett antal etablerade "sanningar" i kulturdebatten och kulturpolitiken som till stora delar återfinns även i den statliga bokutredningen:

> Man kan sammanfatta dem med att människor läser för litet, det kommer ut för litet 'bra' böcker, de fria priserna är ett elände, det finns för få bra boklådor, bokklubbarna är ett hot mot mångfalden etc. Låt oss i stället se på bokmarknaden med nya, friska ögon. Trots konkurrensen från de nya medierna har bokläsningen sedan 90-talets början ökat med 10 procent. Bokförsäljningen i antal volymer har visserligen inte ökat de senaste tjugo åren, men den har å andra sidan inte heller minskat trots anstormningen av nya medier. Antalet boklådor, som enligt pessimisterna skulle reduceras med hälften när de fasta priserna försvann, är lika stort som under fastpristiden före 1970, med skillnaden att de är betydligt modernare och effektivare. Allra viktigast för förnyelsen av bokmarknaden är de nya former för boken och distributionen som kommit de senaste decennierna, som pocketböcker och bokklubbar.

Under senare år har det skett en stor försäljningsökning av kvalitetspocket inom skön- och facklitteratur. Vi har i dag tillgång till billiga, lättåtkomliga pocketböcker som säljs i kiosker, på flygplatser och stormarknader. Bokklubbarna erbjuder ett brett sortiment tillgängligt över hela landet. 1,4 miljoner människor är medlemmar i bokklubbar, därav 300 000 i barnbokklubbar. Bokklubbarna erbjuder det mesta av allmänt intresse ur nyutgivningen till ett pris i snitt 25 procent under normalpriset. De är en förutsättning för utgivning av nya okända författare, inte minst översättningar.

Bokutredningen har tillfört mer i form av viktiga fakta än vettiga förslag. Den ville möjliggöra temporära rabattförbud på

nyutgivna böcker, vilket skulle innebära ett allvarligt hot mot de seriösa bokklubbarna. Den föreslog inskränkningar i konkurrenslagstiftningen så att branschen skall kunna ingå priskarteller, trots att erfarenheterna av de fasta bokprisernas avskaffande i Sverige och Storbritannien inte ger några övertygande skäl för en återreglering. Dessutom gör de nya produktions- och distributionsformer som internationaliseringen och informationstekniken skapar denna form av regleringstänkande helt passé.

Utredningen diskuterade inte läsningen i skolan närmare och den var förhindrad att behandla den rekordhöga bokmomsen på 25 procent. Den är ett problem för den svenska bokbranschen särskilt som det blir allt lättare att köpa böcker över Internet. Utredningen föreslog en rad nya detaljsubventioner inom befintliga strukturer samtidigt som den konstaterade att "den korta utredningstiden har inte medgett en djupare analys av konsekvenserna av den växande användningen av Internet".

Bokutredningen är alltså själv ett exempel på den snuttifiering som det moderna höghastighetssamhället skapar och som just boken skall vara ett värn emot. Anita Ankarcrona skriver:

> Bokminnet fungerar som ett mentalt släpankare i ett informationsfixerat höghastighetssamhälle. Det bromsar, vänder tillbaka och försöker förstå och beskriva sambanden mellan orsak och verkan. Det är en balanserande motkraft till det universella, ständigt föränderliga ´här och nu´, som karaktäriserar det elektroniska kommunikationssamhällets globala bykänsla.

Cirkeln

Studiecirkeln är en viktig social innovation som skapades inom Folkrörelsesverige 1902. Uppfinnaren var godtemplaren och socialdemokraten Oscar Olsson ("Olsson med skägget"). Han ville att man genom studiecirkeln skulle kunna förena det bästa i studiekurserna, lånebiblioteken och läsecirklarna. Varje cirkel skulle köpa in så många böcker som det fanns deltagare. Böckerna skulle representera så många bildningsgrenar som möjligt och de

skulle cirkulera mellan deltagarna, vilka möttes regelbundet för att diskutera det lästa.

Studiecirkeln och annan folkbildning är en viktig förklaring till den utbredda och höga läsförståelsen i Sverige. Denna bildningsverksamhet når även många lågutbildade vuxna och den utgör ett viktigt inslag i glesbygden där det finns få andra mötesplatser. Cirkelverksamheten expanderade kraftigt under 1960- och 70-talen och har sedan dess legat kvar på en hög nivå. Tre fjärdedelar av den vuxna befolkningen har någon gång deltagit i en studiecirkel och varje år deltar uppemot 20 procent av befolkningen i en cirkel. SNS demokratiråd skriver i sin rapport för 1995:

> Studiecirklarna och studieförbund har en speciell plats i den svenska demokratin. De ger en möjlighet för medborgare från olika samhällsgrupper att sammanträffa och är på det hela taget viktiga för att stärka medborgarnas samhällsanda. Huvudandelen av studiecirklarna ägnas åt andra ämnen än samhällsfrågor och politik, men även exempelvis estetiskt orienterade cirklar är viktiga för att stärka det sociala kapitalet. Detta genom att skapa mötesplatser och på sitt speciella sätt underlätta den demokratiska dialogen.

Domänförluster

Svenska språknämnden presenterade i mars 1998 ett förslag till handlingsprogram för att främja det svenska språket. Det första förslaget som nämnden för fram är att svenska språkets ställning i Sverige bör lagfästas. Den vill särskilt skydda svenskans ställning bl.a. i högskolans grundutbildning, radio och TV (även i privatägda kanaler).

Det språknämnden är oroad för är domänförluster för svenskan, alltså att språket helt eller delvis upphör att användas inom vissa sektorer. Exempel på möjliga domänförluster för svenskan är inom naturvetenskaplig forskning, internationell politik, globala företag och populärmusiken.

Ryktet om svenskans död är dessbättre betydligt överdrivet. Av de cirka 5 000 språk som talas i världen tillhör svenskan den procent som har starkast ställning. Vårt språk bygger på en stark

historisk tradition, en nationalstat, ett skolväsende, en rik skönlitteratur och en hög läskunnighet. Svenskan är väl etablerad och standardiserad, den har en allsidig användning med många användare. Språket är relativt homogent; tal och skrift ligger nära varandra. Att framförallt engelskan används alltmer inom vissa delar av näringslivet, forskningen och populärkulturen är naturligt i en alltmer internationaliserad värld och utgör inget påtagligt hot mot svenska språket.

Ett rikt och levande språk kan bara skapas och upprätthållas av människor som läser, skriver, lyssnar och talar – inte av paragrafer. Därför är det viktigt att alla användare av svenskan, och framförallt de som genom sitt språk påverkar många andra, bemödar sig om att vårda språket.

Europa

Man kan vara en hängiven anhängare av det europeiska integrationsarbetet – hylla EU som ett omistligt fredsprojekt, se alla de materiella fördelar som handelshindrens avveckling för med sig, uppskatta den fria rörligheten för människor och idéer – och ändå inse att EU lider av ett demokratiskt underskott.

Detta underskott rör främst den tredje dimensionen. I en politisk gemenskap med omkring ett dussin officiella språk är det svårt att utveckla en djup dialog mellan medborgarna och mellan medborgare och beslutsfattare. Visst översätts de EU-dokument som direkt berör medborgarna till alla språk. Men en levande demokrati behöver många olika arenor för kommunikation: böcker, tidskrifter, dagstidningar, etermedier etc.

Bättre utbildning i främmande språk – kanske engelska som ett gemensamt EU-språk – och utveckling av automatiska översättningstekniker kan vara vägar att utveckla den tredje dimensionen i Europa. Men till dess är det nog bäst att låta EU-samarbetet begränsas till frågor där det finns betydande fördelar med gemensamma, internationella regler och där det finns hyggliga förutsättningar att få dessa regler allmänt accepterade i unionen.

Folkbibliotek

Folkbiblioteken är ytterligare ett exempel på de gåvor som Folkrörelsesverige har givit oss. Biblioteken är våra viktigaste kulturförmedlare. På mindre orter är biblioteket ofta den enda permanenta kulturinstitutionen. Det är därför lätt att instämma i det juryn för Stig Dagerman-priset formulerade då den med följande motivering tilldelade det svenska folkbiblioteket årets pris:

> Folkbiblioteket i alla Sveriges kommuner med omkring 1 600 folkbiblioteksenheter tilldelas 1998 års Stig Dagerman-pris för sitt arbete med att göra ordet tillgängligt för alla och envar, oberoende av var i landet man bor, oberoende av var i livet man befinner sig, och på så sätt värna det fria ordets plats, spridning och betydelse. Genom de biblioteksanställdas dagliga arbete med att främja intresset för läsning och litteratur, bildning och kultur, de traditionella medierna och de nya, är *läsandet* i dag en självklar *allemansrätt*.

Biblioteken expanderade starkt under 1960 och 70- talen samt början av 80-talet. Bokbestånden har växt från 24 miljoner böcker 1970 till 44 miljoner 1995. En viss minskning av antalet böcker och tidningsprenumerationer har dock skett under 1990-talet. Antalet boklån per invånare minskade från 8,9 1976 till 8,0 1995. Utlåningen av facklitteratur för vuxna har ökat medan skönlitteraturen har minskat. Barnboksutlåningen har varit relativt konstant.

Av den tidigare refererade LO-rapporten framgår hur biblioteksvanorna utvecklats i olika grupper. Tabellen visar den andel som går på bibliotek minst en gång i månaden:

	1982/83	1996
LO		
– kvinnor	27 %	29 %
– män	19	18
TCO		
– kvinnor	45	39
– män	33	21

SACO		
- kvinnor	57	50
- män	49	41

Vi kan alltså notera en minskning av biblioteksbesöken bland tjänstemän och akademiker men inte bland LO-medlemmar. Därtill kan läggas att sjukhusbiblioteken har drabbats av stora nedskärningar under senare år. Den uppsökande verksamheten bland gamla, sjuka och handikappade har dragits ner, liksom skolbiblioteken. Samarbetet mellan barnhälsovård, förskola och skola kring läsfrämjande verksamheter har också minskat på många håll.

Gulag

Det finns många ord i den politiska historien som minner om hur politiska förtryckare har förföljt författare och hindrat läsare: bokbål, censur, Gulag, index och nu senast fatwa.

1792 skrev Johan Henric Kellgren *Ljusets fiender* där det bl.a. heter:

> En utlät sig: ´Man vore dum...
> (Sen saken kommit har så vida)
> Att vilja Ljusets gagn bestrida;
> Blott, att man hindrar det att sprida
> Sitt sken till hela Publikum.
> Nu, och på det en dylik fara
> Ej i vårt land må äga rum,
> Är bäst man lämnar denna vara
> Åt mig till *Monopolium*.´

Högmod

I riksdagsdebatten om folkskolans införande 1840 sade Peter Mårtensson följande:

> Jag will fråga: behöfwer en Bondflicka lära känna det allmänaste af Fäderneslandets historia och Geografie samt Naturläran jemte

> Rättskrifning och Qvatuor Species? Jag tror det icke. Månne hon ej kan wid mognare ålder med lika färdighet sköta de göromål, som tillkomma det qwinliga könet, utan att ega detta kunskapsmått? Jag tror det senare: hon lärer wäl icke framför mannen blifwa anlitad till att förrätta Bouppteckningar eller öfwertaga någon Inspections-befattning.

Då obemedlade folkgrupper genom att erövra ordet gjorde anspråk på att inträda i offentligheten mötte de motstånd. De beskylldes av det gamla överhetssamhällets företrädare för "andligt högmod" därför att de hävdade en självpåtagen rätt att skriva, läsa och tolka texterna. Även bland de obemedlade fanns ett motstånd mot litteraturen. Läsning betraktades med misstänksamhet, ibland även förakt, i många svenska hem. Läsningen sågs som ett utslag av lättja eller högmod. Den gav upphov till farliga tankar. Så här skriver Ivar Lo-Johansson i *Analfabeten* 1951:

> Om kvälln satt jag i köket bland de andra. Jag försökte luta på lampskärmen för att få läsljus.
> – Varför gör du så? frågade min mor.
> – Jag ska läsa.
> – Vad ska det tjäna till?
> Hon kom ihåg samtalet med Sakförarn.
> – Det är för att slippa arbeta, sa min bror.
> – Jag kan väl få läsa på min fritid?
> – Man blir förstörd av läsning, sa min mor.
> Hon trodde det på fullt allvar.

Denna mentalitet är väl numera försvunnen. Men än i dag finns antiintellektuella tendenser, en ringaktning av människor som söker och använder boklig bildning. Man avfärdar "teoretiska seminarieövningar" och åberopar handlingskraften eller möjligen voteringen som demokratins högsta manifestation.

Lika litet som det finns anledning för den beläste att se ned på dem som har haft sämre möjligheter till läsning, lika litet finns det anledning för den mindre beläste att fnysa åt den som har försökt att tränga sig in i en fråga genom läsning.

Informationstekniken

Informationsteknikens enorma utveckling tillhör vår tids starkaste förändringskrafter. Datorteknikens utveckling har under de senaste två decennierna sänkt kostnaderna för databehandling med 30 procent om året. Kostnaderna för ett interkontinentalt telefonsamtal har reducerats till en femtiondel sedan 1970. Denna informationsrevolution påverkar alla samhällssektorer: näringslivet, vetenskapen, kulturen och politiken.

Informationstekniken påverkar våra möjligheter att sprida och ta del av texter, bilder och ljud. Kostnaderna sjunker och utbudet växer. Men samtidigt är den sammanlagda tid vi har till vårt förfogande konstant och vår hjärnas möjligheter att ta emot och bearbeta stora informationsmängder begränsade.

En risk med informationsrevolutionen är att vi översköljs med allehanda budskap och att vi själva mer eller mindre planlöst surfar på informationshavet utan tid, möjlighet eller vilja till djupare bearbetning av informationen. "För mycket information förorenar hjärnan", som nobelpristagaren Peter Kapitsa har konstaterat.

Informationsrevolutionens ökande textflöden kan också devalvera texten och skriftspråket. Anita Ankarcrona skriver:

> Mycket kommer sannolikt att förändras i informationsteknologins allt kargare språkvärld. I den multimediala värld där orden ibland devalveras till blott markörer och verbala illustrationer till den alltmer dominerande bilden; där växande information och krympande språklig kompetens riskerar att följas åt; där det skrivna ordet blir en bild bland andra bilder, en ikon bland andra ikoner, i stället för ett instrument för analys och insikt. När ordens makt försvagas och bildens makt stärks, ersätts skriftens linjära tidsflöde av den ögonblickliga bildstrukturens snabba växlingar. Det språkliga uttrycket sträcker vapen för det bildliga intrycket.

Men informationsrevolutionen ger också ökade möjligheter att utveckla den skriftliga kommunikationen. Om det blir informationsteknikens negativa eller positiva sidor som kommer att överväga beror ytterst på om det finns enskilda människor som kan och vill läsa och skriva ordentligt.

Man kan skriva hela böcker om vad informationsrevolutionen redan har åstadkommit och vad den inom överskådlig tid kan förväntas åstadkomma. Här skall jag bara ge några exempel:

- Böcker, tidskrifter och andra texter kan beställas via Internet, vilket ger ett enormt utbud och ofta lägre distributionskostnader. Gratis smakprov kan erbjudas för att locka köpare. Den elektroniska marknaden är särskilt viktig för dem som bor i regioner där det saknas förutsättningar för en vital, traditionell bokhandel.
- Förlag kan trycka texterna direkt på beställning och i en kundanpassad form, vilket minskar kostnaderna för lagerhållning och gör att ingen beställning behöver besvaras med "slut på förlaget". Texter kan snabbt och enkelt uppdateras.
- Via Internet kan vi ta hem texter från källor runt om i världen och minskar därmed beroendet av massmedier och andra filter. Vi kan snabbt ta hem aktuell information. Äldre texter, utan upphovsrättsligt skydd, kan också läggas ut på nätet, vilket gör enorma kulturskatter allmänt tillgängliga.
- Förlag, redaktioner och enskilda skribenter kan välja att enbart finnas på nätet, vilket är ett billigt sätt för små organisationer att vara tillgänglig för en stor potentiell publik.

Alla dessa tjänster finns redan tillgängliga. En trång sektor i dag är utrustning som till rimliga kostnader kan framställa längre läsarvänliga texter direkt hos läsaren. Men även sådan utrustning är på väg. Vi kommer snart att ha tillgång till läsarvänliga bildskärmar som kan laddas direkt via telefonnätet. Sedan kommer nya elektroniska läsytor som man kan bläddra i och rulla ihop och som kan ta emot information via radiovågor. Det kommer också att bli möjligt att få texten projicerad på insidan av glasögon eller kanske direkt på näthinnan.

Genom elektronisk presentation kan texten göras mera anpassad till den enskilde läsarens önskemål. Urvalet av texter kan skräddarsys. Läsaren kan själv välja typografi. Han kan snabbt söka i texten, lägga in egna elektroniska understrykningar, anteckningar

och bokmärken (som sedan sparas i ett individuellt minne för varje läsare). Genom s.k. hypertexter kan många alternativa fortsättningar eller fördjupningar skapas i texten.

Detta innebär inte att de traditionella produktions- och distributionssätten försvinner. Vi kommer fortfarande att köpa och läsa böcker och andra texter som är tryckta på papper. Det kommer fortfarande att finnas förlag och redaktioner som ansvarar för urval, bearbetning och marknadsföring av texter.

Men för vissa ändamål kommer texthanteringen att skötas utan förlag, tryckerier, lastbilar, centrallager, bokhandlare, kiosker, tidningsbud eller returpappersinsamlare. Och det behöver man ju inte bli särskilt ledsen för.

Journalism

En viktig faktor som har förändrat den allmänna diskussionen i samhällsfrågor är mediernas ökade betydelse och framväxten av en mer självständig och självmedveten journalistkår. Denna tämligen homogena yrkesgrupp är starkt präglad av en särskild syn på sitt uppdrag där idealet är avslöjaren, inte rapportören eller folkbildaren. Massmedieforskaren Kent Asp skriver: "Man kan skönja en mediekrati där aktörerna inom massmedierna på egen hand avgör vad den politiska debatten skall handla om, hur den skall tolkas och kanske också vilka slutsatser medborgarna skall dra av den."

Den statliga maktutredningen skriver i sin huvudrapport om den speciella journalistideologi som tilldelar journalisterna en avgörande betydelse för demokratin:

> Journalisternas uppdrag blir att ta ledningen. Vad föreställningen om avslöjarens betydelse kan kritiseras för är inte uppgiften att kritiskt granska de makthavande. Det är det andra ledet i teorin, nämligen idén om avslöjaren som hjälte, som kan ifrågasättas. I själva verket bygger tanken på en alldeles speciell demokratiuppfattning. Det rör sig om en egenartad blandning av elitism och populism. Journalistens förmåga att genomskåda makthavarna blir avgörande för demokratin. Folket å andra sidan både upphöjs och misstros. Journalisten har folkets uppdrag att nå och förmedla den

kunskap som folket inte förmår finna på egen hand. Samtidigt medför fokuseringen till avslöjandet att det också är journalisten som avgör vilken kunskap folket vill nå. Det blir journalisten och inte medborgaren som drar slutsatsen. Den allsidiga informationen får därmed stå tillbaka för hjältedådet.

Kunskapssamhället

En rad omvärldsförändringar gör att det ställs ökade kompetenskrav på oss som förvärvsarbetande, konsumenter och medborgare. Samhället blir allt mer komplext. Förändringstakten ökar. Mediebruset sköljer över oss. Internationaliseringen och informationstekniken skapar ständigt nya möjligheter men fordrar samtidigt att vi har kompetens att tillvarata dessa möjligheter. En god förmåga att läsa och skriva är därför guld värd i kunskapssamhället.

Ännu på 1970-talet ansågs det att de flesta kunde klara sig med s.k. funktionella läsfärdigheter som att kunna fylla i blanketter etc. I dagens arbetsliv måste man kunna förstå svårare texter t.ex. i form av skriftliga instruktioner. Man måste kunna formulera sig skriftligt och kommunicera via dator. Det gäller både i traditionella tjänstemannayrken och för yrkesarbetare. Dessutom ställs ökade krav på ständig kompetensutveckling. Näringsliv och arbetsliv förändras snabbt. Vi måste alla vara beredda att ställa om och lära nytt. Den som förlorar sitt arbete och som har dålig läs- och skrivförmåga kan få det mycket svårt att förnya sin kompetens och komma tillbaka till arbetslivet.

Genom informationstekniken har vi tillgång till ett enormt utbud av information. Det gäller att kunna hitta det som är relevant för mig just nu. Mycket av informationen, t.ex. på Internet, är ren desinformation eftersom det saknas filter för urval och kontroll. Vi måste själva utveckla en förmåga till källkritik och tolkning av texter. För att kunna följa med i det snabba informationsflödet måste vi själva skapa oss referensramar och tillfällen till fördjupning och eftertanke. För att kunna dra nytta av informationsflödet är det också bra om vi kan frigöra oss från invanda tolkningsmönster som begränsar tänkande och handlande.

En god läsvana gör oss bättre på att omvandla information till kunskap.

Litterat

Ordet "läskunnighet" kan skapa ett intryck av att läsförmåga handlar om antingen-eller: Antingen kan man läsa eller så kan man det inte. Och har man en gång lärt sig läsa så är man läskunnig för resten av livet. Men i själva verket är läskunnighet en förmåga som man kan ha utvecklat i större eller mindre grad. En förmåga som man dessutom ständigt behöver upprätthålla och som både kan utvecklas och degenerera.

I det moderna kunskapssamhället räcker det inte med att vara läskunnig i bemärkelsen att kunna läsa mekaniskt, att kunna ljuda utan att förstå annat än enklare texter. Framgång i kunskapssamhället förutsätter att man är litterat. Det handlar inte bara om avkodning utan även om förståelse och tänkande på högre nivåer. Att vara litterat innebär att man har tillägnat sig det sätt att tänka, lära sig (och därmed att tala) som följer av verklig läskunnighet och som bl.a. innebär en förmåga att föra abstrakta och hypotetiska resonemang.

Att vara litterat innebär att man har grundlagt goda läsvanor och ser det som ett livslångt projekt att upprätthålla och utveckla sin läsförmåga. En politik för ett litteratare Sverige rör läsningens roll i förskola och skola eftersom tidig lästräning är en bra grund för läsvanorna senare i livet. De som har inte får denna grund i skolan hamnar ofta i en negativ lässpiral senare. Men en politik för ett litteratare Sverige kan inte begränsas till ungdomsåren utan måste beröra hela samhällets läs- och skrivkultur.

Medievridningen

Svenskarnas konsumtion av TV, radio och tidningar såg ut så här 1996, enligt bokutredningen:

	Andel av svenskar 9-79 år som dagligen konsumerar	Antal minuter per dag
TV	84 %	97
radio	81	131
morgontidning	71	21

Den dagliga lästiden av andra tidningar och tidskrifter, inklusive kvällstidningar, var 25 minuter och böcker 22 minuter. Barn i åldern 3-14 år ägnar fem gånger så lång tid åt TV och video som åt böcker.

Enligt SOM-undersökningarna har TV:s nyhetsprogram sammantaget fått ökad publik under 1990-talet samtidigt som det regelbundna läsandet av morgontidningar har minskat. Förtroendet för radio och TV är också betydligt högre än förtroendet för dagspressen. I 1997 års SOM-undersökning hamnade radio och TV på fjärde plats i förtroendeligan efter sjukvården, universiteten och kungahuset. Därefter kom polisen, grundskolan, domstolarna och försvaret. Sedan kom dagspressen, tätt följd av bankerna, Svenska kyrkan och storföretagen.

Förtroendet för radio och TV har varit relativt konstant sedan 1986 medan förtroendet för pressen har sjunkit. Förtroendet för etermedierna är relativt oberoende av ålder och utbildning. Förtroendet för dagspressen stiger både med ålder och utbildning.

Att, som Anita Ankarcrona skriver, "det språkliga uttrycket sträcker vapen för det bildliga intrycket" saknar inte betydelse för demokratins tredje dimension. Det handlar både om kvantitativa och kvalitativa aspekter.

TV och radio är informationsfattiga medier. Tidningar är informationsrika. För ett par år sedan väckte det stor irritation på Rapports redaktion då *Sydsvenska Dagbladet* tog sig före att publicera en ordagrann utskrift av en hel Rapportsändning. Den upptog inte mer än en sida i tidningen. Texten är en kompakt och effektiv informationsbärare. Vi läser snabbare än vi talar och lyssnar. Samtidigt har vi möjlighet att sänka läshastigheten och ta om avsnitt som fordrar mer tankeverksamhet.

Marhall McLuhan har myntat tesen *the media is the message*, mediet är budskapet. Olika medier befrämjar olika sätt att förstå tillvaron. Tryckta medier befordrar rationalitet eftersom hjärnan tvingas att stegvis tolka och strukturera informationen. Bildmedier befordrar däremot emotionalitet eftersom hjärnan tvingas behandla informationen mer omedelbart och i helheter. Bilden lämnar snabba känslospår och är sedan borta. TV är bra på att skapa stämningar men sämre på att förmedla djupare kunskaper.

Kent Asps studie av kärnkraftsomröstningen 1980 visade att storstadsmorgontidningarna innehöll 6-7 gånger så mycket information som Sveriges Radios nyhetssändningar. Åtminstone bland högutbildade minskade kunskapen med ökat TV-tittande, främst p.g.a. att TV:n tog tid från andra aktiviteter som skulle ha kunnat öka kunskapen effektivare.

I nationalekonomin finns något som kallas Greshams lag. Den innebär att mynt av sämre metallvärde tränger ut mynt av högre metallvärde. I medievärlden tycks vi ha ett liknande förhållande; medier av sämre informationsvärde tränger ut medier av högre informationsvärde. Det lättkonsumerade tränger ut det mer krävande. En drivkraft är kommersialiseringen, alltså ytterst din, min och alla andra medborgares sammantagna efterfrågan.

Till detta kommer att fler tycks benägna att lita på det som sägs i radio och TV än det som står i pressen. Det har en högre grad av autenticitet att se och höra statsministern i radio eller TV än att läsa i tidningen vad han har sagt. Men det som sägs i etermedierna är ju ofta hårt redigerat och är ibland placerat i ett sammanhang som kan vara tämligen missvisande. TV:s nyhetsprogram har under 1990-talet redigerats allt hårdare. Bildsekvenserna i Rapport har minskat från i genomsnitt 13 sekunder under 1980-talet till 4 sekunder. Politikeruttalandena halverades till 15 sekunder.

Det är inte heller det som sägs i TV som har störst betydelse för tittarna. Enligt en brittisk studie om olika faktorers betydelse för tittarnas intryck av en nyhetssändning i TV stod mimik och plastik för 63 procent, tonfallet för 30 procent och det verbala innehållet för 7 procent. En bild kan döda mer än tusen ord. Radion präglas av tonfallet och tidningen av innehållet.

Vi har under senare år fått allt fler TV- och radiokanaler med allt längre sändningstid. Konkurrensen om publiken hårdnar. Det driver fram en speciell mediedramaturgi. Längst drivs den i TV men även kvällstidningarna tar alltmer efter. Journalisterna tillverkar nyheter enligt standardiserade principer. Redaktören blir en regissör som fyller i färdiga berättarstrukturer, organiserar aktörerna och gör scenerier. Ibland blir journalisten både pjäsförfattare, aktör, regissör och recensent.

Det finns en seriös internationell diskussion om medialiseringens effekter för demokratin. Den norske maktutredaren Gudmund Hernes har introducerat begreppet "det medievridna samhället". Han pekar på några typiska drag i mediedramaturgin: tillspetsning, förenkling, polarisering, intensifiering och personifiering. I Sverige har statsvetaren och journalisten Hans Bergström beskrivit den på följande sätt:

- Det negativa går före det välfungerande och positiva.
- Det avvikande har försteg framför det normala.
- Det tidsavgränsade har företräde framför det kontinuerliga. Nyhetsberättelsen måste ha en början och ett slut. Långsiktiga processer kan inte dramatiseras.
- Det konkreta vinner över det abstrakta. Personer snarare än principer. Det politiska spelet snarare än sakfrågorna. Kronor och ören i plånboken, inte långsiktiga dynamiska processer.
- Det duala segrar över det plurala. Ond och god eller åtminstone två slagskämpar. Nyanser och många alternativ bara komplicerar i onödan.

Om allt fler människors verklighetsbild formas på dessa villkor är det uppenbart att det blir brister i den medborgerliga kunskaps- och idébildningen. SNS demokratiråd skriver i sin rapport 1995:

> Denna massmediernas dominans i den politiska opinionsbildningen riskerar leda till att politikens unika drag suddas ut. I vissa avseenden finns det nämligen en grundläggande motsättning mellan massmedias och politikens tolkningsramar. Massmedia betonar den

enskilda händelsen, medan politiken framhäver sambandet mellan händelser och ideologiska helhetsperspektiv. Massmedia framhäver personer, medan idéer och principer spelar en mycket större roll i politiken. Massmedia kräver enkla svar på enkla frågor, politiken arbetar med kompromisser och avvägningar mellan svårförenliga krav.

TV och tidningar har helt olika påverkan på det sociala kapitalet, alltså på den förmåga till medborgerlig samverkan som är central för en fungerande demokrati. Den amerikanske statsvetaren Robert Putnam har utifrån amerikanska studier kommit fram till att varje timme framför TV:n är förknippad med mindre tillit till andra människor och lägre delaktighet i olika grupper och föreningar, medan varje timme av dagstidningsläsande är förknippad med motsatsen.

Därmed inte sagt att TV och radio inte har sina fördelar. Det finns lysande etermediejournalistik liksom det finns dålig tidningsjournalistik. Problemet med etermedierna beror inte på inkompetens utan på mediets inneboende förutsättningar, ibland i kombination med bristande tid och journalistiska resurser.

Men åtminstone på vissa håll i TV-världen hyllas tanken att TV-nyheter skall vara som barnvälling, alltså rinna genom kroppen med minsta möjliga krav på ansträngning från konsumentens sida. 1992 säger en person i TV 4-ledningen: "Vi avstår från material som inte har bra mänskliga inslag. Vi abstraherar inte i onödan. Och vi vrider skruven ett varv till. Liksom TV passerar kvällstidningen hjärnan och går rätt ner i magen". En ansvarig i TV 3 säger 1995 att nyhetsprogrammet TV 3 Direkt skall rensa bort allt dödkött. Det skall hålla ett oerhört högt tempo utan onödiga ord och bilder och inte heller bjuda på några analyser eller längre reportage.

Den franske sociologen Pierre Bourdieu har beskrivit hur TV leder till en intellektuell utarmning av samhällsdebatten:

> Att TV faller tillbaka på en stab av *fast-thinkers* som levererar kulturell *fast-food*, färdigtänkt och färdigtuggad kulturell snabbmat, beror inte bara (fast även det har att göra med brådskans diktatur) på att det finns en adresslista till sådana personer (för övrigt alltid

desamma: om Ryssland herr eller fru X, om Tyskland herr Y). Det finns en uppsättning obligatoriska kommentatorer som befriar programmakarna från att leta upp folk som verkligen skulle ha något att säga, det vill säga ofta unga, ännu okända personer som är engagerade i sin forskning och föga benägna att springa till media; som man alltså skulle få leta upp – medan habituéerna alltid finns till hands, beredda att vispa ur sig sin översikt eller ge en intervju. Det beror också på att man måste vara en särskild sorts tänkare för att vara i stånd att ´tänka´ under förhållanden där ingen längre tänker.

Medievridningen gör att politiken blir nervösare. Tidshorisonten krymper. De taktiska övervägandena blir viktigare. Motstånds-allianser kan lätt skapas mot alla förändringar. Misstroendet mot all överhet ökas samtidigt som det skapas en övertro på vad politiker skulle kunna åstadkomma om de verkligen ville. Politikerna själva börjar allt oftare medievrida sig. Det gäller att göra sig bra i TV:s mysprogram; att tala enkelt och med ett behagligt tonfall samtidigt som man nogsamt undviker alla djupare tankar, nyanser och komplikationer.

Medievridningen är ett internationellt fenomen med USA som "föregångsland". Det är därför ingen tillfällighet att amerikanska konsulter anlitas som rådgivare till svenska partier.

Den förre tyske förbundskanslern Helmut Schmidt sade i *Svenska Dagbladet* den 16 oktober 1993 att "våra västliga demokratier har förändrats från samhällen där man läser böcker och tidningar till ytliga TV-demokratier. Detta har tyvärr förvandlat politikerna till populära opportunister som inte behöver gå på djupet i någon fråga."

Kan man då på politisk väg göra något åt detta? Kanske kan man fundera på det nödvändiga i att bygga ut ett markbundet digitalt TV-nät med 50 kanaler till en samhällsekonomisk kostnad på minst 10 miljarder kronor. Är det nödvändigt med den nya dygnetruntkanalen i Sveriges Television för nyheter och sport? Är det program av typ Expedition Robinson som bäst behövs för att motivera allmäntelevisionens existensberättigande?

Andra frågor som vi alla bör ställa oss är hur vi skall främja en ökad medvetenhet hos medborgarna om medielogiken och hur källkritiken kan utvecklas.

Nymuntligheten

Poeten Göran Sommardal skriver:

> Det är den muntliga minneslösheten som så effektivt förhindrar varje framåtskridande i den kavalkadistiska verkligheten och i stället ger upphov till en tilltagande genrebildning med ty åtföljande lagerhållning. Ingenting fördjupas, analyseras, förs vidare. Allting upprepas, repriseras, uppdateras i väntan på nästa enskilda genrerepresentant. – – – Den nya muntlighetens uppkomst har naturligtvis i mycket att göra med etermediernas tilltagande dominans och de pappersburna informationsuttryckens minskande betydelse. Men också det skrivna ordet har hemsökts av en ny muntlighet: löpsedlarna ylar, rubrikerna ryter, t.o.m. böckerna tvingas göra väsen av sig för att locka till läsning. – – – Samtidigt som denna muntlighet strikt kommunikationshistoriskt hör hemma i en äldre period än det skrivna ordet, så utgör muntligheten i sammanhang med de moderna massmedierna – TV & IT & Co – den första industrialiserade meddelelseformen, den första produktionsordning där produktionen av det sociala medvetandet sker *på löpande band*. På sin jakt efter den ännu mer framtida framtiden möts i denna punkt det globala dygnet-runt-samhället med dess redan sägenomspunna realtid och *det oavbrutna berättandet* som likt en lockande atavism ska digitalisera narratologierna i avsikt att förbättra den massmediala metabolismen: – Mer av allt! Mer av mer!

Organisationssverige

De klassiska folkrörelserna gjorde avgörande insatser för Sveriges demokratisering. Sedan flera decennier är de idéburna folkrörelserna på tillbakagång. Enligt årets rapport från SNS demokratiråd var under 1997 2,3 procent av alla svenskar mellan 16 och 80 år aktiva i ett frikyrkligt samfund och 0,6 procent i en nykterhets-

organisation. Inte heller de s.k. nya rörelserna – miljö-, kvinno-, freds-, internationella solidaritetsorganisationer och lokala aktionsgrupper – aktiverade tillsammans mer än drygt 3 procent av befolkningen. Sammantaget blir detta alltså omkring 6 procent (inklusive dubbelräkningar av dem som var aktiva i mer än en organisationstyp). Motsvarande andel 1987 var drygt 9 procent.

Fram till 1980-talet ökade svenskarnas föreningsaktivitet totalt sett, både bland barn och vuxna. Framförallt var det idrottsrörelsen som växte. Demokratirådet konstaterar dock att denna utveckling har brutits under 1990-talet: "Aktivitetsnivån har gått ner på ett närmast skrämmande enhetligt sätt tvärs över de olika organisationstyperna."

De idéburna folkrörelsernas kris är också partiernas kris. Andelen partiaktiva i befolkningen har minskat från 9 till 5 procent från 1987 till 1997. Vilka strukturer som i framtiden skall främja idébildningen, normbildningen och den breda medborgarskolningen står skrivet i stjärnorna. Den höga andel äldre medlemmar i de idéburna folkrörelserna och partierna talar för att medlemsminskningen kommer att fortsätta. Folkrörelserna kan i dag närmast betecknas som "det vithåriga Sverige".

Pressen

Den heltäckande morgontidningen har utgjort en viktig del av demokratins tredje dimension i Sverige. Vi tillhör, tillsammans med Finland, Norge och Schweiz, de länder i Europa som har det mest utbredda tidningsläsandet. Tidningen har stått för opinionsbildning, nyhetsförmedling och kritisk granskning, såväl nationellt som lokalt. Pressen har grundlagt en daglig vana hos stora befolkningsgrupper att följa och fundera över samhällsfrågor. En spridd tidningsläsning i alla samhällsgrupper har dessutom bidragit till hög och bred läsförståelse.

Under 1990-talet har det uppstått en svag men långsiktigt nedåtgående trend i antalet regelbundna tidningsläsare och prenumeranter. Under senare delen av 1980-talet läste drygt 80 procent av befolkningen en morgontidning minst fem dagar i veckan. Nu är

andelen drygt 70 procent. Det finns en tendens till ökad informationsklyfta då resurssvaga grupper i större utsträckning minskar tidningsläsningen. Andel läsare av morgontidningar i åldern 15-24 år har sjunkit från 71 till 60 procent mellan 1983 och 1997.

Ju mer mängden information växer och ju mer komplext samhället blir, desto mer ökar behovet av generell orientering. Att översiktligt skumma en morgontidning ger goda möjligheter att skaffa sig överblick och att hitta det intressanta man inte visste något om och som man därför inte kunde söka aktivt.

"Dagspressen har sammantaget ett djup, en bredd och en aktualitet när det gäller information, granskning och utrymme för olika åsikter som andra mediegrupper var för sig har svårt att nå upp till", heter det i regeringens proposition 1996/97:3. Är det därför vi har moms på kvalitetstidningar men inte på gratistidningar? Är det därför reklamskatten har avskaffats på direktreklam och TV-reklam men inte på tidningsannonser? Är det därför dator i hemmet har befriats från förmånsbeskattning men inte tidning i hemmet? Är det därför staten satsar miljarder på datorer i skolan men inte på tidningsläsning?

Qvinnor

Med läsning öd ej tiden bort...
Vårt kön så föga det behöver.
Och skall du läsa, gör det kort,
att såsen ej må fräsa över!

Så skrev Anna Maria Lenngren för precis 200 år sedan i *Några ord till min kära dotter, ifall jag hade någon*. Dessbättre har den goda fru Lenngren på denna punkt inte haft så stort inflytande. Det är kvinnorna som är de mest flitiga läsarna och skrivarna, både bland barn och vuxna. Många män lever förmodligen efter maximen:

Med läsning öds ej tiden bort...
Mitt kön så föga det behöver.
Och läsningen jag håller kort,
jag tjänar hellre mera klöver.

Riksdagen

Under riksdagsåret 1997/98 producerades sammanlagt 65 300 sidor riksdagstryck; 22 000 sidor propositionstext, 13 000 sidor motioner, 20 000 sidor utskottsbetänkanden och 10 000 sidor protokoll. Ingen vettig människa skulle komma på tanken att läsa allt detta. Mycket av det som produceras, skrivs utan tanke att det skall nå någon större publik.

Alltför ofta fungerar riksdagen som en textfabrik där texter produceras maskinmässigt på ett sätt som kränker både skribenter och läsare. I en sådan miljö är det svårt att skapa entusiasm för den goda texten eller den stimulerande läsningen.

Varför skrivs det så mycket i riksdagen? Svaret på den frågan kanske liknar det svar som professor Tore Janson har på frågan varför Rökstenen i Östergötland och de andra stora runstenarna en gång skapades:

> Svaret måste vara att runorna inte höggs för att läsas, utan för att imponera. Något skulle där stå, och gärna något högtravande och dunkelt, men huvudsyftet var att visa upp kunskap i den magiska runkonsten, inte att föra vidare något speciellt budskap.

Skolan

För exakt 130 år sedan formulerade den liberale folktribunen Adolf Hedin i brevform ett tämligen heltäckande politiskt program. Där finns bl.a. denna mening som står sig än i dag: "Därför får folkskolan ej lämna ur sikte att hon skall framför allt väcka kunskapsbegäret, grundlägga böjelse, vana och förmåga att läsa."

För att grundlägga böjelse, vana och förmåga att läsa, bör lästräningen starta tidigt i livet. Det är en uppgift för hemmet, förskolan och skolan. En del barn har särskilt svårt att utveckla dessa färdigheter. De kan komma från hem med svag lästradition. De kan ha läs- och skrivsvårigheter. De kan ha annat modersmål än svenska. Men inget av detta utgör oöverkomliga hinder. Genom att ge tillräckligt med tid och genom rätt utformad pedagogik kan alla öva upp sin läsfärdighet. Ingen bör därför lämna grundskolan utan att kunna läsa och skriva ordentligt. Alla vuxna som har läs- och

skrivsvårigheter bör ges många möjligheter att träna dessa färdigheter.

Det finns flera oroande tecken på att skolan inte kan fullgöra sin uppgift. Större klasser och färre speciallärare minskar möjligheterna att ge stöd till svaga elever. Bokbeståndet i skolbiblioteken har minskat sedan början av 1980-talet. Årskostnaden per elev i grundskolan för skolbibliotek är ungefär 150 kr. Läromedelskostnaden per elev i grundskolan är cirka 500 kr eller en procent av de totala kostnaderna för skolan. Ett års prenumeration på Fantomen eller Kalle Anka kostar ungefär 750 kronor.

Sverige kan sannolikt lära en del av det som nu görs i Storbritannien. Den 31 maj 1996 startade den brittiska regeringen The Literacy Task Force, en strategi för hur läs- och skrivkunnigheten skall stärkas genom insatser i skolan. Projektet har mycket tydliga mål och uppföljningar görs kontinuerligt. Lärarhögskolorna ger prioritet åt att göra nya lärare bättre på att lära ut läsfärdigheter. Även aktiva lärare och skolledare får fortbildning. Föräldrarnas ansvar betonas och de uppmanas att läsa för barnen 20 minuter om dagen. Sommarundervisning startas för att hjälpa svaga elever. Biblioteken engageras, liksom företag och organisationer. Skönlitterära texter trycks på chips- och godispåsar. Läs- och skrivtävlingar arrangeras. Idrottsklubbar startar läxläsning.

Läsförmågan är beroende av sammanhang och meningsfullt innehåll. Det är viktigt att eleverna erbjuds läsvärda och intressanta texter. Det finns ett starkt samband mellan nöjesläsning och läsförmåga. Skolan skall bidra till läslusten, inte låta läsningen bli något pliktfyllt.

Även inom högskolan finns det anledning att fundera på hur studenternas läs- och skrivfärdigheter skall kunna utvecklas. På många håll vittnar man om hur det här finns stora brister. Kanske bör den högre undervisningen inledas med en propedeutisk termin där studenterna tränas bl.a. i kritiskt tänkande, texttolkning och skrivning.

Tryckfrihetsförordningen

Kampen för ordets frihet i Sverige inleddes på allvar av Linnélärjungen Peter Forsskål, som sedermera rönte det för 1700-talssvenskar så ovanliga ödet att avlida i en jemenitisk bergsby. Han lyckades 1759 slinka igenom censuren med en liten skrift som hette *Tankar om den borgerliga friheten* där han skrev:

> Borgerliga frihetens lif och styrka består altså i synnerhet uti en inskränkt Regering, en oinskränkt skrif-frihet. – – – Skrif-friheten updrifwer wetenskaperna til sin höjd, röjer alla skadeliga författningar, tyglar alla ämbetsmäns orättwisa, och är regeringens tryggaste förswar i ett fritt rike. – – – En wis Regering lämnar menigheten hällre lägenhet, at yttra sitt missnöje med pennor, än med andra gewär.

Forsskåls skrift var emellertid alltför radikal och den blev indragen av Kanslikollegium. Men den bidrog till den debatt som ledde fram till 1766 års tryckfrihetsförordning. Den svenska liberalismens fader, kaplanen från Nedervetils annexförsamling utanför Gamla Karleby Anders Chydenius, var en av ledamöterna i prästeståndet på 1765-66 års riksdag och han gjorde avgörande insatser för att Sverige då fick världens mest liberala tryckfrihetslagstiftning.

Gustav III, som av eftervärlden fått ett oförtjänt gott anseende, avskaffade tryckfriheten och den antiliberala linjen drevs sedan vidare genom Karl XIV Johans indragningsmakt. Men därefter har det i Sverige under fredstid varit tämligen fritt från inskränkningar i friheten att skriva, trycka och läsa.

Vi har alltså en mycket lång tradition av tryckfrihet och vi har utvecklat ett sammanhängande regelsystem till skydd för det tryckta ordet. Det finns all anledning att slå vakt om detta system.

Ett potentiellt hot mot tryckfriheten är utvecklingen av nya medier och integrationen av olika tekniker. Då Sverige 1991 gav ett särskilt grundlagsskydd även åt andra medier än det tryckta ordet, valde riksdagen att lägga skyddet av de nya medierna i en särskild lag, yttrandefrihetsgrundlagen. Ett viktigt skäl var att skydda det regelverk som utformats för tryckta skrifter. Tyvärr har denna separation inte visat sig utgöra ett tillräckligt skydd. De nu vilande

förslagen till grundlagsändringar som syftar till att vidga kriminaliseringen av barnpornografi innebär det största fredstida ingreppet i tryckfriheten under 1900-talet. Lagrådet beskriver ingreppet som "ett första fullständigt genombrott av grundläggande principer som sedan länge kännetecknar den svenska tryckfrihetslagstiftningen, nämligen förbuden mot censur och hindrande åtgärder, meddelarskyddet och anonymitetsskyddet". Detta principgenombrott görs trots att inte någon har kunnat påvisa att barnpornografi har spritts genom tryckta skrifter under senare decennier.

1766 års tryckfrihetsförordning introducerade också principen om allmänna handlingars offentlighet. Denna offentlighetsprincip är unik för svensk förvaltning. Den ger oss rätt att läsa en handling som upprättats på eller inkommit till en myndighet utan att vi behöver uppge vårt namn eller anledningen till att vi vill ta del av handlingen. Vi har också rätt att kopiera den och förmedla den t.ex. till en tidning. Det finns flera hot mot denna offentlighetsprincip:

- Digitaliseringen av informationen som ibland gör den tekniskt mera svårtillgänglig och ibland gör den så lättillgänglig att man av integritetsskäl vill inskränka i offentlighetsprincipen.
- Bolagiseringen av offentlig verksamhet som ofta har en strävan efter slutenhet som motiv.
- Internationaliseringen som ger upphov till krav från utländska politiker och tjänstemän, fostrade i en annan förvaltningstradition, att inskränka i denna säregna svenska regel.

För den som tror på det tryckta ordets betydelse för en levande demokrati och som inser värdet av det regelverk som skapats i Sverige är det viktigt att följa utvecklingen, att motverka urholkningar i skyddet av det tryckta ordet men också att medverka till sådana varsamma anpassningar i regelverket som behövs för att det tryckta ordet och offentlighetsprincipen skall ha starkast möjliga skydd även i framtiden.

Uppfinningar

Kampen för läsningen handlar historiskt sett inte bara om den politiska friheten utan även om de praktiska möjligheterna att läsa. Den tekniska utvecklingen har här givit många avgörande bidrag.

Gutenbergs uppfinning av boktryckarkonsten är kanske västerlandets mest avgörande tekniska innovation. Boken blev Europas första massproducerade vara. Boktryckarkonsten hade inte bara betydelse för textproduktionen utan också för själva läsprocessen. De oregelbundna och svårlästa handskrifterna ersattes nu med jämna och tydliga textsidor. Tidigare hade det varit nödvändigt att långsamt läsa texterna högt och noga ljuda för att kunna tolka texten. Nu blev läsningen tyst och läshastigheten kunde höjas.

En annan viktig innovation var glasögonen som uppfanns i slutet av 1200-talet, sannolikt i närheten av Venedig. Där började de tillverkas på 1300-talet. Men det var först på 1800-talet som produkten och produktionstekniken hade utvecklats så att de kunde bli allmänt tillgängliga.

På 1800-talet konstruerades också moderna tryckpressar och sättmaskiner. Man kunde börja använda trä som pappersråvara, vilket frigjorde pappersbruken från beroendet av den knappa tillgången på lump. Men de läsfrämjande innovationer som gjorde störst intryck på samtiden var nog utvecklingen av belysningstekniken. I vårt mörka klimat gjorde bristen på billig och effektiv läsbelysning ett allvarligt hinder. På 1860-talet kom den dyra och osande fotogenlampan. I början av 1900-talet blev den elektriska metalltrådslampan allmänt tillgänglig. Först då blev ljuset så billigt, effektivt, lätthanterligt och rent att det kunde bli var mans egendom.

"Lys over Landet! Det er det vi vil", skrev den danske författaren J.P. Jacobsen 1885. Upplysningen handlade både om ande och materia. Elektriciteten som en avgörande kulturfaktor. Det kan vara något att tänka på i en tid då Cultural Correctness mäts i hur många kärnkraftverk man vill snabbavveckla.

Voltaire

År 1765 skrev Voltaire Om den hemska faran av läsning, en fingerad ukas där Jussuf-Cheribi, mufti av det heliga ottomanska riket, förklarar att han, på nedan angivna grunder, funnit lämpligt att fördöma, förvisa och bannlysa den djävulska tryckerikonsten:

1:o. Denna lätthet att förmedla sina tankar tenderar uppenbart att skingra okunnigheten, som är civiliserade staters väktare och skyddsmur.
2:o. Det är att befara att bland de böcker som införs från Västerlandet kan finnas sådana om jordbruk och om sätten att fullkomna de tekniska färdigheterna, böcker som i längden, det Gud förbjude, skulle kunna väcka våra odlares och fabrikörers geni, sporra deras verksamhetslust, öka deras rikedomar och en dag inge dem själens lyftning och kärlek till det allmänna bästa, känslor som helt strider mot den heliga läran.
3:o. Det skulle till sist kunna hända att vi fick historieböcker fria från det övernaturliga, som håller folket kvar i en lycklig enfald. Man kunde i dessa böcker vara oklok nog att rättvist bedöma goda och onda gärningar och att anbefalla rättvisa och fosterlandskärlek, vilket uppenbarligen strider mot rättsmedvetandet i vårt land.
4:o. Det skulle med tiden kunna hända att stackars filosofer, under den skenfagra men straffbara förevändningen att vilja upplysa människorna och göra dem bättre, kom att lära oss farliga dygder som folket aldrig bör känna till.
5:o. De skulle, genom att visa en ännu större vördnad för Gud och på ett förargelseväckande sätt tycka att han uppfyller allt, minska antalet pilgrimer till Mekka till stor skada för själarnas frälsning.
6:o. Det skulle utan tvivel kunna hända att vi genom att läsa de västerländska författare som har behandlat smittsamma sjukdomar och sättet att förebygga dem, kunde bli olyckliga nog att skydda oss mot pesten, vilket skulle vara ett fruktansvärt attentat mot Försynens ordning.

Xenos

Det grekiska ordet xenos betyder både "främling" och "gäst". Denna dubbelbetydelse härrör från arkaisk tid ca 700-500 f.Kr. då grekiska bosättningar upprättades runt Medelhavet. Mellan dessa uppstod en livlig handel. En viktig förutsättning var att det etablerades en sedvänja att fredligt och hjälpsamt bemöta främmande handelsmän som kom på besök eller genomresa.

Utvecklingen av fria marknader har betytt mycket för möjligheterna att producera och sprida böcker, tidningar och tidskrifter. Nationalekonomen Assar Lindbeck skriver 1982:

> En vital, från hovet och kyrkan fristående litteratur växte fram i västerlandet först när författarna fick en direktkanal till allmänheten via en öppen tidnings- och bokmarknad. – – – Den förkättrade ´kommersialiseringen´ av författarnas produkter frigjorde dem från statens och hovets direkta inflytande på samma sätt som framväxten av en marknad för bildkonst frigjorde konstnären från beroendet av mecenater. Men samtidigt tillkom naturligtvis en ny typ av ekonomisk otrygghet – en ´marknadsrisk´ – i stället för den tidigare risken att skriva eller skapa något som uppfattades som olämpligt av hov, statsmakt och mecenater. Denna marknadsrisk är naturligtvis ett skäl till att kulturarbetarna i dag i viss mån vill tillbaka till ett system där de är *anställda* av det offentliga – en återgång till ett system med ´konstnärer som ämbetsmän´.

I Sverige har företagsamma invandrare gjort viktiga insatser, inte minst för utvecklingen av bokmarknaden. Den tidiga bokbranschen var av naturliga skäl internationell. Den bildade eliten läste och skrev på latin eller de stora folkspråken. Därför har också tryckerier, förlag och bokhandel ofta upprättats i Sverige genom invandrares försorg. Sedan tidigt 1600-tal har vi i vårt språk det säregna ordet "boklåda" efter tyskans Buch = bok och Laden = handelsbod.

De första ambulerande tyska bokhandlarna kom till Sverige på 1400-talet. Lübeckaren Johan Snell inrättade ett tryckeri på Riddarholmen där han 1483 tryckte den första boken i Sverige. Georg Richolff, även han från Lübeck, tryckte 1539-41 Vasabibeln

i Uppsala. 1612 startade tysken Arnold Schold den första svenska papperstillverkningen i Uppsala.

1800-talet innebar en kraftig expansion av bokmarknaden och flera invandrare startade förlag som än i dag är välkända varumärken: 1826 flyttade Christian Gleerup från Danmark till Lund. Från samma land kom Nathan Jacob Gumpert som övertog Gleerups Göteborgsfirma. Den tysk-judiska familjen Bonnier kom via Danmark under 1820-talet till Sverige. Adolf Bonnier startade 1827 en bokhandel i Stockholm och 15 år senare grundade brodern Albert ett bokförlag. Andra boksynta invandrare var Hugo Geber, Carl Edvard Fritze och, i vår tid, Adam och Dorotea Bromberg.

Att Danmark på detta sätt fått ge ett väsentligt bidrag till svensk kultur kanske inte är mer än rätt. Landet har nämligen Sverige att tacka för att Köpenhamn på 1600-talet blev ett viktigt internationellt bokcentrum. Då Gustav II Adolf intervenerade i de tyska religionsstriderna och förvandlade Tyskland till ett 30-årigt blodbad, sökte sig många i den tyska bokbranschen till det lugnare Köpenhamn, där de också kunde köpa in en del rövade bokskatter som svenska militärer har med sig på hemvägen mot Sverige.

Ytdemokrati

Sören Holmberg och Lennart Weibull beskriver utvecklingen mot det opinionssamhälle som växer fram i takt med att traditionella och kollektivt organiserade grupper försvagas:

> I opinionssamhället är åsikter, preferenser, opinioner lika viktiga som jorden i jordbrukssamhället eller stålet i industrisamhället. I opinionssamhället är image ett centralt fenomen. Konkurrensen mellan mångfalden av budskap bidrar till att den bild som framträder ofta får större betydelse än innehållet. Så kan de politiska partiernas image bli viktigare än deras politik, precis som varumärkena håller på att bli viktigare än produkterna i industri- och tjänstesamhället. I denna utveckling spelar medierna en nyckelroll.

Zappa

"Flitigt läsa gör dig klok. Därför läs varenda bok", skrev Falstaff, fakir 1894.

Numera kanske det skall heta så här:
Fortsätt bara du att zappa, så att du all klokhet tappa.

Åkommor

En typ av motstånd som läsare förr i tiden hade att övervinna grundades i olika pseudomedicinska föreställningar: Läsningen sades skapa ögonbesvär, kroppsligt förfall eller ett depraverat levnadssätt. "Ingen ände är det på det myckna bokskrivandet, och mycket studerande gör kroppen trött", står det i Predikaren 12:12. Rousseau ansåg läsaren vara passiv och såg läsningen som en underkastelse under en främmande vilja. Platon ansåg att skriften utarmar minnet. I dialogen Faidros låter han Sokrates säga:

> Den som således tror, att han lämnar efter sig en lära i skrift, och den som tar emot den ur en bok såsom vore det ett tydligt och säkert ord, han är mycket enfaldig – – – han inbillar sig, att det skrivna ordet har en annan uppgift än att utgöra en påminnelse om något för den, som redan känner det.

Ärans och hjältarnas språk

Fornnordiska texter finns bevarade sedan 300- och 400-talen och något som liknar svenska finns nedtecknat på 800-talet. Men tydligt svenska texter dyker först upp på 1200-talet i landskapslagarna där den äldre västgötalagen från 1220-talet är äldst.

Under medeltiden förekom dels ett svenskt lagspråk – olika i de olika landskapen – och ett religiöst skriftspråk som framförallt hörde hemma i Vadstena. Reformationen innebar ett brott i språktraditionen. Gustav Vasa avskaffade latinet som kyrkospråk och han lät översätta och trycka bibeln på svenska. En statlig förvaltning började byggas upp med Stockholm som centrum. Allt

detta gjorde att den svenska språknormen flyttades till Mälarlandskapen.

Inte minst viktig för skapandet av ett modernt svenskt nationalspråk var bibelöversättningen, som fick sin definitiva form 1541 och som med lätta retuscheringar kom att bestå till 1917. Litteraturvetaren Göran Hägg skriver:

> Vad de första bibelöversättarna skapade var inte bara en religiös urkund. De skapade ett språk, svenskan. Om de talat andra dialekter skulle vårt språk sett annorlunda ut, likaså om deras insats kommit senare. Om den kommit tidigare är det troligt att svenskan inte existerat alls! Till deras bestående spår i språket hör till exempel de exotiska bokstäverna *å*, *ä* och *ö*, den förbluffande stavningen av *och*, den obligatoriska ändelsen *-a* i infinitiv och mycket annat.

Önskedrömmen

Det berättas om den persiske storvesiren Abdul Kassem Ismael, som levde på 900-talet, att han ägde ett bibliotek om 117 000 volymer. Storvesiren var så fästad vid böckerna att han under sina resor medförde dem lastade på 400 kameler. Dessa djur var så dresserade att den alfabetiska ordningen kunde bibehållas under transporterna och kameldrivarna tjänstgjorde också som bibliotekarier som snabbt kunde plocka fram den volym som Abdul Kassem Ismael önskade.

Om en annan statsman, nämligen Ronald Reagan, berättas följande historia: Har ni hört att en ödesdiger brand har ödelagt hela president Reagans bibliotek? Båda böckerna förstördes. Och det verkligt tråkiga var att han bara hade hunnit färglägga den ena.

Jag kan tyvärr inte frigöra mig från intrycket av att många ledande svenska politikers litterära intresse ligger närmare den som tillskrivs Ronald Reagan än Abdul Kassem Ismaels. Göran Skytte har skrivit följande i en krönika om två av Sveriges främsta kommunalpolitiker:

> Bägge två förefaller i det närmaste vara kulturella analfabeter. Och häpnadsväckande nog tycks de inte på minsta sätt vara generade över detta. De tillhör en rörelse som förr i tiden såg det som en

viktig uppgift att bilda folket. Trots detta tycks de i dag närmast stoltsera med att de är ointresserade och okunniga när det gäller bildning och kultur.

Den ene politikern hade i en intervju förklarat att han aldrig läste böcker, bara Clas Ohlsons postorderkatalog. Den andre, som var 53 år, hade *Madicken* som favoritbok. "I många länder skulle en ledande politiker hellre dra ut tungan än att erkänna att han inte läser böcker", konstaterar Skytte. I Sverige har vi däremot skapat en politisk kultur där det är vanligt bland politiker att inte läsa och där ingen förväntar sig att möta kulturellt engagerade politiker.

Naturligtvis kan man vara en habil politiker utan att vara bokmal. Och visst kräver ledande politiska uppdrag så mycket tid, att det inte blir så mycket tid över till annat. Det är som den brittiske labourpolitikern Michael Foot skrev 1980: "Maktens människor har ingen tid för läsning, men de som inte läser bör inte anförtros makt."

Det är alltså inte för att moralisera över enskilda illiterater i det politiska toppskiktet, jag avslutningsvis tar upp detta ämne. Problemet är att vi har fått ett andligt klimat där boklig bildning närmast anses som snobbigt avvikande. Detta gäller inte bara i politiken. En av de allra mäktigaste männen i svenskt näringsliv uttalade sig i *Expressen* i maj 1996 om sitt förhållande till poesi: "Det vet jag inte hur det stavas", var hans lakoniska svar. En som skulle ha gillat detta är Platon. Han ville nämligen förbjuda de härskande att läsa poesi eftersom han ansåg att skönlitteraturen fördärvar själen.

I Sverige får vi veta allt om politikernas "vanliga" liv, om deras favoritmat och favoritdrycker, om bostad och familj. Men vi får veta mycket litet om deras kulturella intressen. Så behöver det inte vara. I bl.a. Finland, Frankrike, Norge och Tjeckien har kulturpersonligheter haft politiska toppositioner. Jag är övertygad om att det också i Sverige finns många politiker som är goda läsare. Det socialdemokratiska landstingsrådet Claes Ånstrand är uppenbarligen en av dem. Han sade i *Svenska Dagbladet* den 3 september i år:

> Man måste läsa skönlitteratur om man är landstingsråd. Det är ett sätt att bygga bilder i huvudet som appellerar till kreativiteten. Efter klockan 22 läser jag inga tjänstepapper.

Det tråkiga är att så få säger det öppet och att så få aktivt använder litterära tekniker eller referenser i det offentliga samtalet. Det utarmar språket. Orden får sällan lyftkraft, även när tanken inte stilla står. Liknelserna haltar. Elakheterna är lika giftiga som lättöl. Det mesta ingår i en tämligen jämntjock verbal smet, vilket är ett skäl till att jag helst undviker att läsa artiklar som är undertecknade (men oftast inte skrivna) av statsråd eller partiledare.

En starkare läs- och skrivkultur i det svenska samhället skapas inte genom lagar eller statsbidrag. Det kan bara skapas genom att fler människor utvecklar sin egen läs- och skrivförmåga. Ledande politiker tillhör den grupp som genom sitt eget förhållande till språket påverkar andras inställning till språket. Därmed har de ett personligt ansvar för hur de använder språket. Ett ansvar som man inte kan friköpa sig från genom avlatsbrev i form av pengar eller paragrafer.

Min önskedröm är att skrivarglädje och läslust skall få större utrymme i politiken. Mindre av pliktskyldigt producerade texter. Mer av det personligt formulerade engagemanget. Mindre av budskapsvälling som rinner genom den passive mottagaren. Mer av fiberrika formuleringar som skapar tuggmotstånd och uppmanar till aktiv läsning.

Filosofen Ingemar Hedenius skrev 1976:

> Man skall aldrig glömma att allvarligt tankeutbyte bara är möjligt mellan nakna. Människor, som är påbyltade med prestige eller partisinne eller ikläder sig vad som ligger i ´tiden´ kan man aldrig lära sig något av.

Det tydligaste uttrycket för utarmningen av det offentliga samtalet jag kan komma på var den partisekreterare som för några år sedan avfärdade en viktig artikel skriven av en partivän med starkt personligt engagemang med argumentet att skribenten inte representerade något. En demokrati, där de enda som yttrar sig är ombuds-

män, som levererar färdigförhandlade och färdigkompromissade åsiktspaket, må vara ett ideal för partisekreterare. Men det är en demokrati utan djup.

För demokratins skull bör vi sända en budkavle genom nätter och dagar, genom år och århundraden, löpande i sitt angelägna ärende, frambärande från tid till tid det brådskande budet, det yppersta och det främsta. Budkavle går! Läs i natt, i natt!

Vänliga hälsningar

Anders Johnson

Författarpresentation

Anders Johnson är skriftställare och har varit riksdagsledamot för folkpartiet liberalerna.

Litteratur

Ronny Ambjörnsson (1988) Den skötsamme arbetaren: *Idéer och ideal i ett norrländskt sågverkssamhälle 1880-1930*. Stockholm: Carlsson Bokförlag

Anita Ankarcrona (1996) *Makt & minne: En historia om boken*. Stockholm: Atlantis

Kent Asp (1986) *Mäktiga massmedier: Studier i politisk opinionsbildning*. Stockholm: Akademilitteratur

Hans Bergström (1994) "Hur medielogiken bidrar till den korta sikten". I *Makten över framtiden: Tolv inlägg om långsiktiga politiska beslut*. Stockholm: Ingenjörsvetenskapsakademien

Hans Bergström (1996) "Är tidningen en kvastfening? Om läsningen och den sköra demokratin". I Ulla Carlsson (red) *Medierna i samhället: Igår, idag, imorgon*. Göteborg: Nordicom-Sverige

Pierre Bordieu (1998) *Om televisionen*. Stockholm: Brutus Östlings Bokförlag Symposion

Ralf Dahrendorf (1990) *Reflections on the Revolution in Europe*. London: Chatto & Windus

Per I Gedin (1998) "Litteraturens ställning är förvånansvärt stark". I *Svenska Dagbladet* 7 april

Ingemar Hedenius (1976) *I egen sak – och andras*. Stockholm: Rabén & Sjögren

Adolf Hedin (1868) *Hvad folket väntar af den nya representationen: Femton bref från en demokrat till svenska riksdagens medlemmar*. Stockholm: Albert Bonniers förlag

Gudmund Hernes (1978) "Det mediavridde samfunn". I *Forhandlingsokonomi og blandingsadministrasjon*. Oslo: Universitetsforlaget

Sören Holmberg och Lennart Weibull, red. (1998) *Opinionssamhället: SOM-undersökningen 1997*. Göteborgs universitet

Göran Hägg (1996) *Den svenska litteraturhistorien*. Stockholm: Wahlström & Widstrand

Tore Janson (1997) *Språket och historien*. Stockholm: Norstedts

Olof Lagercrantz (1985) *Om konsten att läsa och skriva*. Stockholm: Wahlström & Widstrand

Assar Lindbeck (1982) "Ekonomi och kultur: Betydelsen av en decentraliserad ekonomi". I Mats Johansson (red) *Kulturen och friheten*. Stockholm: Timbro

Läs- och skrivkommitténs slutbetänkande (1997) *Att lämna skolan med rak rygg: Om rätten till skriftspråket och om förskolans och skolans möjligheter att förebygga och möta läs- och skrivsvårigheter*. SOU 1997:108

Maktutredningens huvudrapport (1990) *Demokrati och makt i Sverige*. SOU 1990:44

Ana Martinez (1998) "I Sverige är slummen språklig". I *Impuls* nr 3

Sven Nelander och Viveka Lindgren (1997) *Kultur, klass och kön*. Stockholm: LO

OECD (1995) *Literacy, Economy and Society*

Walter J Ong (1990) *Muntlig och skriftlig kultur*: Teknologiseringen av ordet. Göteborg: Anthropus

Olof Pettersson m.fl. (1998) *Demokrati och medborgarskap: Demokratirådets rapport 1998*. Stockholm: SNS Förlag

Neil Postman (1986) *Underhållning till döds*. Stockholm: Prisma

Demokratiutredningen analyserar den svenska folkstyrelsens förutsättningar inför 2000-talet. Det sker i ljuset av bl.a. globaliseringen, EU-medlemskapet, förändringarna i medielandskapet, den nya IT-tekniken, förnyelsearbetet inom offentlig förvaltning och folkrörelsernas förändringar. Vid sekelskiftet skall utredningen presentera en sammanvägd analys i form av ett slutbetänkande.

Utredningen vill redan under arbetets gång bidra till att fördjupa demokratidebatten genom

- en skriftserie
- offentliga seminarier
- en webbplats för debatt och information

Skrifter

Demokratiutredningen kommer fortlöpande under arbetets gång att publicera en skriftserie med essäer, debattartiklar, seminarieinlägg och forskarantologier.

Den omfattande demokratiforskning som bedrivs vid våra universitet och högskolor ställs på detta vis till förfogande för alla som är intresserade av demokratifrågor.

Information om titlar, utgivningsdag, priser m.m. finns på utredningens webbplats.

Seminarier

En av utredningens uppgifter är att stimulera det offentliga samtalet.

Därför anordnar vi offentliga seminarier runt om i landet.

Till seminarierna bjuder vi in forskare och idédebattörer att bidra med sin kunskap och sina värderingar kring de frågor vi tycker är värdefulla att samtala kring.

Varje seminarium dokumenteras i form av en skrift.

www.demokratitorget.gov.se

är adressen till Demokratiutredningens webbplats. Här finns möjlighet att föra en fri debatt kring demokratin – demokratitorget är öppet för alla.

Ett antal krönikörer kommer att kommentera demokratiproblem och andra demokratidebatter.

Här kan Du också informera dig om och föra dialog kring utredningen. Direktiv i fulltext, arbetsplan och utredningens protokoll är dokument man kan hämta hem.

Här informerar vi också fortlöpande om aktuella skrifter och seminarier. Man kan dessutom ta del av debattinlägg vid seminarier samt beställa utredningens skrifter.

Länkar finns till andra delar av nätet där demokratifrågor dryftas på olika sätt.

Information

Vi svarar gärna på frågor och lämnar ytterligare information om utredningens arbete. Adress och telefonnummer till utredningens kansli finns på nästa sida.

Utredningens sammansättning

Ordförande
Bengt Göransson
f.d. statsråd
tel: 08-453 41 04

Kommittéledamöter

Elisa Abascal Reyes (mp)
tel: 08-88 29 76

Stefan Attefall (kd)
ledamot av riksdagen
tel: 08-786 54 46

Britt Bohlin (s)
ledamot av riksdagen
tel: 08-786 47 80

Per Gustafsson (c)
informationschef
tel: 08-787 58 40

Jeanette Hillding (m)
företagare
tel: 0431-88 300

Gunnar Larsson (s)
klubbordförande
tel 031-703 73 07

Eva Marcusdotter (s)
frilansskribent
tel: 019-36 36 48

Olle Schmidt (fp)
utredningssekreterare
tel: 040-34 10 64
alt. 044-13 33 00

Per Unckel (m)
ledamot av riksdagen
tel: 08-786 44 98

Pernilla Zethraeus (v)
oppositionsråd
tel: 026-17 81 22

Experter

Wanja Lundby-Wedin
LO:s andra ordförande

Elisabeth Rynell
författare

Marcus Storch
direktör

Sekretariat

Huvudsekreterare
Erik Amnå, *fil dr*
tel: 019-30 30 67

Biträdande sekreterare
Margareta Meyer
tel: 08-405 49 16

Seminarieansvarig
Anders Ljunggren
tel: 08-405 16 54

Assistent
Helena Svensson
tel: 08-405 46 04

DEMOKRATI
Utredningen

POSTADRESS: 103 33 Stockholm. BESÖKSADRESS: Regeringsgatan 30-32

TEL: 08-405 49 16. FAX: 08-411 24 67

E-POST: margareta.meyer@justice.ministry.se

Demokratiutredningens skriftserie

Redaktör Erik Amnå

1. **Demokratins räckvidd.** Dokumentation från ett seminarium (SOU 1998:55)

2. **En god affär i Motala.** Journalisternas avslöjanden och läsarnas etik (SOU 1998:63)

3. **Att rösta med händerna.** Om stormöten, folkomröstningar och direktdemokrati i Schweiz (SOU 1998:85)

4. **Gör barn till medborgare!** Om barn och demokrati under 1900-talet (SOU 1998:97)

5. **Det unga medborgarskapet**. Dokumentation från ett seminarium (SOU 1998:101)

6. **Lekmannastyre i experternas tid**. Dokumentation från ett seminarium (SOU 1998:102)

7. **Demokrati på europeisk nivå?** (SOU 1998:124)

8. **Läsarna och demokratin**. Ett brev till det läsande Sverige (SOU 1998:134)

Den parlamentariskt sammansatta Demokratiutredningen analyserar den svenska folkstyrelsens förutsättningar inför 2000-talet. Det sker i ljuset av bl.a. globaliseringen, EU-medlemskapet, förändringarna i medielandskapet, den nya IT-tekniken, förnyelsearbetet inom offentlig förvaltning och folkrörelsernas förändringar. Vid sekelskiftet ska utredningen presentera en sammanvägd analys i ett slutbetänkande.

Utredningen vill redan under arbetets gång bidra till att fördjupa demokratidebatten genom

- offentliga seminarier runt om i landet
- webbplatsen *www.demokratitorget.gov.se* med fria debatter och möjligheter att informera sig om och föra dialog kring Demokratiutredningen
- en skriftserie med essäer, debattartiklar, seminarieinlägg och forskarantologier.

Man måste läsa skönlitteratur om man är landstingsråd. Det är ett sätt att bygga bilder i huvudet som appellerar till kreativiteten. Efter klockan 22 läser jag inga tjänstepapper.

Så säger en framträdande svensk politiker som citeras i denna bok. Men, om man får tro bokens författare, är det ett problem för svensk demokrati, att läsningens betydelse inte längre är så självklar i den politiska kulturen.

Den här debattboken utgår från att demokratin i vårt land föddes av läsare och att den alltjämt är beroende av medborgare som kan läsa och som läser. Genom att läsa böcker kan en medborgare skaffa sig kunskap om andras erfarenheter av samhället och bilda sig en egen uppfattning så att demokratins samtal och beslut blir välgrundade. När varken medborgare eller politiska ledare längre läser riskerar de politiska diskussionerna att bli ytliga, förenklade och vilseledande. Både folkrörelsernas och massmediernas utveckling inger oro.

FRITZES
Offentliga Publikationer

Postadress: 106 47 Stockholm
Fax 08-690 91 91, Telefon 08-690 91 90
E-post: fritzes.order@liber.se
Internet: www.fritzes.se

ISBN 91-38-21042-8